

ELS DOMINIS FEUDALS A LA MALLORCA BAIXMEDIEVAL (segles XIII-XVI)

per

Gabriel Jover

(U DE G)

Ricard Soto

(U B)

La història de Mallorca a la Baixa Edat Mitjana i primera Edat Moderna està molt marcada per la forma en que Mallorca es va incorporar a la Corona d'Aragó o, en un sentit més ampli, al conjunt de regions de l'Europa mediterrània en que dominava el sistema feudal.¹ La historiografia tradicional, seguint la magistral (si bé molt llunyana) caracterització de J.M. Quadrado, segueix rebutjant la implantació a la Mallorca post-conquesta del feudalisme.² La base d'aquesta argumentació és doble: per una banda, el pes de la monarquia en la conquesta i organització política del reialme,

¹ Encara que dista molt d'haver-hi unanimitat absoluta, a hores d'ara hom pot postular que hi ha dos conjunts de factors que van marcar pregonament aquesta incorporació: en primer lloc, que a Mallorca i a les altres illes Balears la societat existent en època musulmana no era feudal, però aquesta societat preexistent no va deixar pràcticament restes, i això és particularment vàlid per al sistema institucional (una altra qüestió és el sistema productiu, o la supervivència d'individus, esclavitzats o lliures, musulmans o batejats). En segon lloc, que el sistema imperant a Catalunya, des d'on va partir la conquesta i les iniciatives de repoblació i reordenació institucional del nou regne de Mallorques, era el feudalisme. Això motivaria que a Mallorca s'hi introduís una societat bàsicament feudal, pel que fa a les institucions i sobretot pel que fa al sistema jurídic.

² Qui millor ha sintetitzat i criticat aquesta postura és J. Portella (1982, 1985-86 i 1994). L'exposició subsegüent és, en bona mesura, tributària dels seus treballs, tant pel que fa a l'argumentació que podríem anomenar «quadradiana» com a la seva refutació. El seguiment del repartiment i dels pactes anteriors a la conquesta de Mallorca entre el rei i els senyors feudals ha dut a J. Portella (particularment Portella, 1994) a concloure que Mallorca constitueix un exemple de feudalisme «de llibre», «perfectament estructurat segons els Usatges de Barcelona, amb el rei com a «príncep» sobirà de la noblesa feudal» (p. 434).

per una altra, el predomini de l'activitat mercantil i manufacturera a Mallorca durant els segles XIII-XV farien d'ella una societat en que les institucions monàrquico-mercantils predominarien sobre les altres. Òbviament, quedarien institucions feudals, o d'origen feudal, però no serien sinó relíquies de caire excepcional. Fins i tot en l'agricultura, que seria l'espai més procliu a usar formes arcaïtzants de caràcter feudal, el feudalisme es veuria dificultat per l'existència de l'emfiteusi: la conquesta i repartiment de Mallorca haurien generat un sistema de tinença de la terra basat en l'emfiteusi i la llibertat dels pagesos, sistema que diferiria notablement del sistema feudal català.³ L'evolució de la societat rural posterior a la crisi tardomedieval encara ha reforçat més aquesta interpretació. La formació de grans patrimonis agraris nobiliaris i el predomini en la seva estructura d'ingressos de renda de la terra i no de renda feudal ha revaloritzat la interpretació *neoaquadradiana*.⁴ Aquesta línia interpretativa resulta paradoxal, però, ja que assevera que la Mallorca posterior a la conquesta seria una societat no-feudal que tenia els seus orígens en el feudalisme català, en un model que hom podria titllar de clàssic.

Ara bé, atès que la caracterització de la societat illenca com a una societat feudal dista molt de ser acceptada per tothom, el nostre treball tempterà d'esbossar els queensem són els trets originals del feudalisme illenc en les seves primeres etapes, val a dir entre la conquesta i la Pesta Negra (1232-1348). Hom intenta combinar un discurs més general amb recolçament bibliogràfic, allà on els coneixements empírics són abundants, amb una anàlisi més detallada i contrastada en els apartats on la informació era menys coneguda fins ara.⁵

³ Aquesta argumentació tenia unes evidents finalitats pràctiques de caire polític en el moment de la seva formulació, durant la crisi de l'Antic Règim. Hom pot trobar les arguments primigenis en els pamflets antiliberals dels absolutistes mallorquins. És probable que aquesta lectura de la història del reialme fos ben coneguda i reformulada per J. M. Quadrado (Portella 1982 i 1985-86, Ensenyat, 1996).

⁴ Entenent per neoaquadradià justament el caràcter no feudal i mercantil de Mallorca que aquest autor defineix, molt clarament, a la introducció de *Forenses y ciudadanos* «*Ciudadanos y caballeros, sin un ricohombre apenas, fueron los pobladores de Mallorca, y sabido es que este brazo constituía en el reino de Aragón una especie de clase media*» (Quadrado, 1894:19)

⁵ Aquest seria el cas dels ingressos dels petits feus o el dels patrimonis dels grans emfiteutes.

1. Conquesta, repartiments i la supremacia dels dominis reials.

La inexistència de feudalisme com a relació predominant a Mallorca se suposa que procedeix del propi *repartiment*. El *repartiment* de Mallorca va ser el primer de tota una sèrie de pactes de distribució de les terres i béns conquerits entre els diferents participants en la conquesta, no solament a la Corona d'Aragó, sinó com a conseqüència del fort avenç feudal contra al Andalus del segle XIII. Els *Llibres de repartiment*

*«...són, doncs, documents, la missió fonamental dels quals consisteix a especificar, de la forma més clara possible, els drets adquirits pels diversos participants en la conquesta d'un territori andalusí (rei, feudals i municipalitats) sobre el botí adquirit. El concepte clau, entorn al qual gira tota l'estructura d'un llibre de repartiment és aquest: el botí de guerra. No es tracta, aleshores, d'una mena de repartiment de missions, o de responsabilitats d'ordenació d'un territori, sinó de la manera més beneficiosa de dividir i adjudicar allò que s'ha conquerit».*⁶

En el cas de Mallorca, el repartiment es va produir entre els participants a la conquesta, classificats en diferents categories. Esbrinar bé les «categories» del repartiment no constitueix un afer de taxonomia erudita, sinó que és imprescindible per tal de saber de quina manera es va articular la nova societat mallorquina, entorn al feudalisme, o almenys, de quina manera es va intentar inicialment. La classificació, que ens proporciona el mateix llibre del repartiment, distingeix clarament el grup format per rei, magnats i porcioners, dels cavallers i homes de les ciutats:

*«E la maytat de la .i. parte la qual pertange al Senyor Rey Darago e els seus parzoners....e l'altra maytat pertange als magnats e als lurs parzoners».*⁷

De fet, aquesta classificació no és una altra cosa que la diferenciació, dintre dels participants a la conquesta, entre corona, esglèsia,⁸ grans nobles

⁶ Vegi's R. Soto (1984: 10).

⁷ Còdex Català (CC) fols 82 i ss.

⁸ L'Església, però, no constitueix un bloc homogeni. Alguns grans eclesiàstics, regulars i

feudals, petits nobles feudals o cavallers, i milícies urbanes, atenen tant a l'ordre jeràrquic que representaven, com a l'esforç aportat a la campanya i, per tant, al benefici obtingut en el repartiment.⁹ Atenent-nos al sistema jurídic feudal importat de Catalunya, tenim que

«Des d'un punt de vista jurídic, l'estratificació social és la següent: com a senyors majors, hi trobem el rei, els barons o magnats, els cavallers i a vegades també els simples aloers que sub-estableixien les seves terres; tots aquests, excepte el monarca, poden ésser igualment senyors mitjans, en el cas de sub-establir terres tingudes en alou d'algun senyor major; i els pobladors que han rebut terres en establiment són els anomenats terratinents o -en terminologia del dret feudal «romanitzat»- emfiteutes, tant si ocupen el primer lloc com els nivells inferiors de la cadena emfiteutica (en la pràctica, tanmateix, es parla de tinents emfiteutes i sub-emfiteutes o, amb més precisió, de primer terratinent, segon emfiteuta, tercer emfiteuta, etc.) Avançat el segle XIII, amb les compra-vendes i les noves concessions d'alous, feus i emfiteusis, els diferents tipus de dominis i de jurisdiccions deixen de coincidir, van formant una xarxa de dependències densa i complicada, que obliga a distingir netament les categories jurídiques de la condició social»¹⁰

Els magnats eren els senyors feudals catalans que planificaren i organitzaren la conquesta ensems amb el monarca (a qui, en certa manera, podem considerar també un magnat): eren aquests el Comte del Rosselló i la Cerdanya Nunó Sanç, el Bisbe de Barcelona (aleshores Berenguer de Palou), el Comte Huc (IV) d'Empúries, i el vescomte de Béarne, Gastó de

seculars, figuren entre els grans nobles (en el primer cas trobaríem alguns ordes militars, com els Hospitalers o l'Orde de Calatrava, i grans monestirs com el de Sant Felú de Guixols. Entre el gran clero secular trobem el bisbe de Barcelona i el de Girona, i l'arquebisbe de Tarragona). D'altres, de menor envergadura, serien assimilables a la condició de «petita noblesa», com seria el cas del monestir de Bellpuig de les Avellanes, i fins i tot (degut a la petitesa de les seves porcions a Mallorca) els Hospitalers i Calatravers. Per últim, cal tenir en compte que l'església mallorquina (la Seu i la seva divisió parroquial) va ser organitzada en molt estreta col.laboració amb la corona, amb la qual arribà a substanciosos acords de repartiment de delmes i altres ingressos fiscals (*pariatges*) encara que es va estendre, lògicament, per tota l'illa. El cas dels Templers va ser, de fet, semblant al de l'església mallorquina, ja que d'entrada va ser inclosa dins de la pròpia porció reial.

⁹ La distribució del botí -les terres, cases, esclaus i altres béns- es va realitzar segons les aportacions d'homes i cabals que havien fet els diferents magnats.

¹⁰ J. PORTELLA (1993:47).

Montcada, els quals encapçalaren les diferents porcions en què es dividiria el territori de l'illa.¹¹ El cas de l'infant Pere de Portugal resulta difícil de classificar dintre d'aquest esquema: per una banda, era un simple porcioner del rei, però per una altra, en tenir infeudada la porció reial i actuar pràcticament com a representant del rei, es situava àdhuc per sobre dels *magnats*.¹² Els porcioners serien senyors de menor importància per la seva participació en la conquesta, inclosos en les porcions de rei i magnats, sense que això impliqui necessàriament que

«els quatre magnats actuen com a senyors eminents dins de llur porció, amb els altres senyors en relació de subordinació. No sembla així, de tota manera, sinó que més aviat sembla que les figures de magnat, porcioner i senyor són identificables, de forma que els magnats només actuen com a «caps de fila». Llavors, en realitat, hi hauria tantes porcions com senyors».¹³

La distinció exacta entre magnat i porcioner no és clara, com ja s'havia suggerit (R. Soto, 1984), puix que hom no sap exactament per què els magnats, (per exemple el comte d'Empúries) «engloben» dins la seva porció la dels porcioners (el bisbe de Girona o el monestir de Sant Felú). Si es troben en un peu de relativa igualtat ¿s'hi inclouen a la mateixa porció només per «simetria»? L'altra possibilitat, com assenyala J. Portella, seria que els magnats i els porcioners estiguessin lligats per pactes vassallàtics previs, de manera que la solució a aquestes qüestions tan concretes no la dona, és clar, el *Llibre del Repartiment*, sinó la minuciosa reconstrucció dels pactes d'infeudació i els juraments de fidelitat anteriors a la conquesta de Mallorca.

¹¹ Vegi's R. Soto (1984 i 1990). El monarca i els seus vassalls s'apropriaren de la meitat del territori i de la riquesa de l'illa. A Nuno Sanç, comte del Rosselló i la Cerdanya li pertocà un extens domini que s'estenia sobre les terres del Migjorn, alguns districtes de la Serra de Tramuntana i una part de Ciutat, que representava entorn del 25 per cent del territori de l'illa. El Comte d'Empúries obtindria els districtes de Murúh -parroquies de Muro i Santa Margalida- al nord-est de l'illa, entorn del 6% de l'illa. El Bisbe de Barcelona estendria els seus dominis sobre les terres del sudoest -el morro que conformen les terres entre el terme de Ciutat, la mar i el terme d'Esporles al nord-, i el districte de Marratxí, més d'un 8% de la superfície insular. Gastó de Montcada obtindria Canarossa i un terç de Sòller.

¹² Vegi's sobretot Santamaría (1970) i, més recentment, Cateura (1997).

¹³ Vegi's R. Soto (1984: 19).

També hi ha un problema de terminologia, ja que alguns porcioners, com ara el Temple, el bisbe de Tarragona, el bisbe de Girona o el baró de Santaeugènia passen immediatament a ser qualificats de *magnats*, com va assenyalar P. de Montaner (1986) o àdhuc qualsevol senyor alodial, en una generalització abussiva que «s'explica precisament pel caràcte jurídic del terme» (J. Portella, 1993:48).

Hem intentat resumir la situació generada pel repartiment en el QUADRE I. Aquesta situació, emperò, es va començar a modificar amb gran rapidesa.¹⁴

La base del poder real de magnats i porcioners, en la mida en que no van liquidar els seus dominis, era la disponibilitat del domini directe per ser *senyors majors*. Inclús en el cas del rei seria així, com veurem posteriorment.

La gestació històrica del repartiment de Mallorca, molt anterior a la redacció del Llibre en 1232, és el que explica i alhora enterboleix aquests aspectes, i això es conté a les Cròniques i la documentació generada entre 1228 i 1232.¹⁵ D'entrada, segons es pot desprendre d'aquests pactes, res indicava que els quatre magnats acabarien «encpçalant» porcions (per què no, per exemple, Ramon Alamany, o d'altres senyors molt importants?), o que determinats nobles acabarien éssent «porcioners» d'aital magnat o del rei. Però aquests pactes van posar de relleu dos aspectes contradictoris: en primer lloc el gran pes que va tenir la Corona, però en segon lloc que el monarca i els magnats se situaren en un cert plà d'igualdat a l'hora de la distribució de terres.

Pel que fa al primer aspecte, Jaume I va aconseguir, amb els acords previs a la conquesta de Mallorca (també en la conquesta del País Valencià) que li fos reconegut un predomini molt superior al que tenia als comtats catalans:

¹⁴ P. CATEURA (1997:65-66) diferencia, entron a 1240, cinc tipus de senyoriis o porcions, atinent a la seva estructura jurisdiccional: a) la porció reial (tot incloent-hi la de l'infant Pere de Portugal i la dels Templers i Hospitalers), b) les porcions senyoriais laïques (Nunó Sanç, comte d'Empúries i vescomte de Béarn), c) senyoriis eclesiàstics (bisbe de Barcelona, bisbe de Girona, abad de Snt Feliu, sacristà de Barcelona i Guillem de Montgrí), d) feus o cavalleris, e) senyoriis d'ordes Militars (Temple, Hospital, Catalrava, Sant Jordi i Sepulcre). A banda. s'hi ha d'afegir el «nuevo distrito señorial bajo dependencia del obispo y cabildo de Mallorca».

¹⁵ Des de l'episodi del sopar a casa de Pere Martell a tota la documentació continguda al DRM i al FRB.

*«Portiones autem vestras quas ibi habebitis vos et vestri, teneatis per nos et successores nostros ad nostram fidelitatem et consuetudinem Barchinone, et detis inde nobis potestatem quandocumque voluerimus, irati et pacati. Et portiones quas ibi habebitis possitis vendere et alienare, salva nostra fidelitate et dominio supradicto».*¹⁶

De fet, això no havia de representar cap novetat, ja que de sempre hom li havia atribuït al rei la sobirania (és el *princeps* sobirà i el *primum inter pares* del dret feudal), però de manera més aviat teòrica, ja que domini eminent i sobirania, a la Catalunya feudal (o a la França feudal millor encara) no tenien per què ser el mateix. Aquesta va ser la primera vegada que van coincidir. I una mala lectura d'aquesta coincidència és justament el que pot induir a veure-hi absència de feudalisme: Si el rei imposa la seva sobirania, això vol dir que els senyors li estan subjectes, *ergo* el predomini reial palesa una monarquia forta i moderna. Tanmateix, l'argumentació ha de ser la inversa: com ha sabut veure J. Portella, el rei té la sobirania perquè aconsegueix que li sigui reconegut el domini eminent, no al revés. Aleshores, el que tenim, és un feudalisme *de llibre*, és a dir, regulat pels *Usatges* de Barcelona, en el que el rei no aconsegueix el seu poder desballestant el sistema feudal, sinó col.locant-se al seu capdavant. És a dir, *feudalitzant* la monarquia. Cosa, d'altra banda, ja molt antiga, atès que els comtes-reis de la casa de Barcelona basaven el seu poder justament en la sàbia utilització dels pactes vassallàtics, i per això hom parla, no de bades, d'una *monarquia feudal* (Bisson, 1978).

De fet, el que sembla ser és que l'expansió i consolidació del poder sobirà del rei a Mallorca es va fer més aviat a partir de l'extensió del seu patrimoni. I, el patrimoni reial el tenia més en funció de domini directe, cosa que compartia amb els altres magnats i porcioners de l'illa, que no pas de domini eminent. La primerenca absorció dels senyorius dels magnats més importants va ser la peça clau de l'expansió del poder reial.

Pau Cateura ha demostrat fins a quin punt el rei va aconseguir dues importants victòries a l'hora d'imposar el seu domini sobre l'illa mitjançant la marginació de l'infant Pere de Portugal¹⁷ i l'absorció de la porció de Nunó Sanç (Cateura, 1997). En el primer cas, això va suposar l'eliminació d'una perillosa dualitat de poders, en el segon, malgrat el manteniment temporal

d'una administració pròpia a la porció del magnat, la incorporació de la major extensió de terra mallorquina fora de control reial. L'absorció del senyoriu de Nunó Sanç tingué un «efecto de cascada» en altres senyorius, de manera que entre 1245-1247 funcionaven regularment sis batllies, cinc reials (Inca, Pollença, Montuïri-Capcorb, Petra i Artà) i una a l'antic senyoriu de Nunó Sanç (Ibidem:78).

Ara bé, la porció reial no va romadre de forma compacta sota domini directe del rei, de la mateixa manera que tampoc ho van fer les porcions dels magnats. Les enecessitat de compensar els participants en la conquesta van fer que es transferissin diversos nivells de domini de la terra. D'aquesta transferència el rei esperava varies coses: per una banda, compensar als seus fidels, que li havien ajudat en l'empresa de la conquesta, però de l'altra esperava d'aquests fidels unes contraprestacions. Les contraprestacions serien diferents depenent de la categoria d'aquests fidels: en el feudalisme clàssic serien només auxili i consell, és a dir, un servei de caràcter militar entre senyor i vassall. Aquesta relació apareix en el *Repartiment* en aquelles terres que són repartides en feu i en cavalleria, com ja veurem després. Llavors, l'obligació de contribuir amb cavalls armats no seria sinó la concreció d'una obligació feudo-vassallàtica (el *auxilium*) abstracta, però igualment obligatòria.

En conclusió, hom pot dir que els *porcioners* són, realment, la classe feudal que introdueix el repartiment a Mallorca, independentment que tinguin mer i mixt imperi, justícia alta i baixa, civil i criminal o no.¹⁶ Aquests aspectes són els que hem intentat explicar al QUADRE II (quadre de nivells de domini).

Si hom identifica feudalisme amb magnats i repartiment, la conclusió és que, efectivament, a Mallorca el feudalisme no hi arrelà. Per mort i absorció de la seva porció (com Nunó Sanç entre 1241-42), absentisme o

¹⁶ Aquest important paràgraf de l'acord signat entre rei i magnats el 23 de desembre de 1228, és citat per J. Portella (1994:430 i ss.) per palesar que el predomini reial és acceptat en funció de l'aplicació dels Usatges de Barcelona. La base del predomini reial, la seva *sobirania*, es basa en l'acceptació del seu domini eminent.

¹⁷ CATEURA (1997:67) parla de «*la estrategia montada por el rey y sus consejeros, con la alianza de Guillem de Montgrí, para hacer saltar al infante*».

¹⁸ Encara que J. PORTELLA (1993 i 1994) deixa molt clar, seguint a E. DURAN (1981) i P. de Montaner (1986) que mentre els magnats tenien jurisdicció total (alta i baixa, mer i mixte imperi, regints-se pels *Usatges*), al segle XIII totes les cavalleries tenien drets jurisdiccionalers inferiors als de les baronies.

altres motius, les grans porcions senyoriales dels magnats no arrelaren a Mallorca, i el poder real s'extengué gairebé sobre tota l'illa. Ara bé, el repartiment també havia introduït una altra forma de tinença igualment feudal de la terra, la cavalleria. Aquesta, amb les modificacions a que es va veure sotmesa al llarg del temps, sí va generar un feudalisme autòcton.

La mateixa extensió del poder reial l'hem de veure com a un element feudal. Efectivament, la font del poder reial és la mateixa que la de qualsevol senyor feudal, el domini directe, de manera que ens trobem més aviat davant d'una *monarquia feudal*, com la catalano-aragonesa del segle XII, que no pas davant d'una *monarquia absolutista* de tipus pre-modern. El rei només disposava al llarg del segle XIII i fins aproximadament la meitat del XIV, com a ingressos fixes, de la venda o arrendament del seu patrimoni *personal*, creant un sistema impositiu derivat del seu paper com a senyor patrimonial, no com a sobirà.¹⁹ I, tot i que el monarca sigui cap d'una de les jerarquitzades piràmides feudals que s'estableixen amb el repartiment, amb la seva mateixa situació hi havia altres grans magnats.

Ara bé, com ja veurem més endavant, una cosa és la qüestió del domini de la terra i una altra qui la ocupa realment i qui la fa produir.

L'extensió de la jurisdicció reial

La supremacia reial, territorial i jurisdiccional es va imposar durant la segona meitat del segle XIII i els primers decennis del XIV. En primer lloc, mercès a la incorporació al seu patrimoni dels dominis de molts grans barons. El 1242 incorporà els dominis del Comte del Rosselló, Nunó Sanç,²⁰ i posteriorment els dominis de Bernat de Santa Eugènia (1268), Gilibert de Cruïlles (1271), Blanca de Montcada (1284), Gastó de Bearn (1300). Les causes que expliquen aquestes incorporacions són, en part, les dificultats

¹⁹ Sobre el paper del reial patrimoni per a les finances reials durant el segle XIII veure sobretot P. CATEURA (1986 i 1997) i R. Soto (1995). Com veurem posteriorment, va ser a la segona meitat del segle XIV quan a Mallorca es creà un sistema fiscal de caràcter públic. Des de finals del segle XIV les imposicions indirectes i directes sobre els habitants de l'illa, sancionades per l'assemblea estamental del reialme, esdevingueren la font bàsica dels ingressos de del reialme i del monarca. Vegi's J. F. LOPEZ BONET (1986, 1989) i G. Jover (1993, 1997).

²⁰ No està clar si aquesta cessió dels dominis de Nunó Sanç al monarca fou totalment voluntària o les pressions de la monarquia convenceren al magnat que aquesta era la millor manera de mantenir el seu poder al principat.

financeres que a finals del segle XIII atanallaven les hisendes nobiliàries, per això molts magnats optaren per vendre la major part dels seus patrimonis insulars al monarca.²¹ Però, en altres casos les incorporacions dels dominis dels magnats al patrimoni reial foren forçades. L'apropiació dels dominis de l'Orde del Temple i el segrest dels dominis del Comte d'Empúries, tenien com a objectiu clar eliminar de l'escena un orde poderós econòmicament i políticament, i en el segon cas eliminar l'únic magnat secular que restava a l'illa i que disfrutava de jurisdicció alta sobre un important i ric territori.²² El 1320 els dominis reials s'estenien sobre les tres quartes parts de l'illa. Només quedaven fora dels dominis reials els feus dels magnats eclesiàstics catalans, els feus que havia adquirit l'església mallorquina, i els petits feus que tenien els cavallers. Si entorn del 1330 s'acabaren les incorporacions de territoris i dominis dels magnats a la corona, també finalitzaren les infeudacions de senyories a la petita noblesa.²³

Aquesta ofensiva territorial afectà també l'ordre jurisdiccional. La major part d'historiadors han insistit en la preeminència de la jurisdicció reial, en detriment de les jurisdiccions senyoriales. L'extensió de la jurisdicció reial sobre el territori insular, i sobre tot la seva extensió més enllà dels seus dominis feudals,²⁴ fou un altre dels trets primerencs i peculiars del règim feudal mallorquí. Els instruments d'aquesta expansió de la justícia reial foren tres. El primer, actuà sobre tot al segle XIV, acompanyava al procés d'absorció jurisdiccional i territorial d'una part important dels dominis dels magnats porcioners pel monarca a què ens hem referit anteriorment. Dins aquesta mateixa dinàmica hom pot situar els pactes amb els magnats eclesiàstics, on a canvi de la meitat del delme aquests renunciaren a determinats privilegis jurisdiccionalen en favor de la justícia reial.²⁵ Aquest

²¹ Vegeu P. CATEURA (1982).

²² Vegeu els treballs de P. CATEURA (1982: 102-114) i R. Soto (1990: 13).

²³ Vegeu P. de MONTANER (1986: 43-52). Al contrari del que passaria a Catalunya on s'havien alienat gran part dels dominis reials als senyors feudals. Vegi's E. Tello (1995: 40-41) i T. Ferrer Mallol (1970/71).

²⁴ Els pactes de la conquesta havien assignat al monarca algunes funcions judicials per sobre de la resta de magnats porcioners, per exemple la potestat de posar un *veguer* per tota l'illa. Encara no coneixem gaire el funcionament d'aquesta institució, emperò la documentació dels dominis de la Seu de Girona mostra la creixent influència que havia adquirit el *veguer* en la resolució de plets entre el magnats.

²⁵ Així es recollia en els pactes entre l'església mallorquina i el monarca del 1315, i posteriorment en els pactes entre aquest i el Bisbe de Barcelona. Vegi's P. CATEURA (1982a, 1982b) i J. F. LÓPEZ BONET (1989).

monopoli de la jurisdicció criminal en mans del monarca es consolidà també per sota. Els petits nobles mallorquins veieren retallat el seu poder jurisdiccional com a conseqüència de la posició en el conflicte dinàstic entre Jaume III, rei de Mallorca, i Pere IV d'Aragó. El 1343 conformaren el gruix del bloc que es resistí a l'ocupació de l'illa i a la reincorporació del reialme a la corona de Pere IV d'Aragó. I el 1349 formaren part de l'host que comandava el monarca desposseït de la corona mallorquina, Jaume III, a la guerra de 1349 contra Pere IV. Amb aquests precedents el monarca pogué eliminar a tots aquells membres fidels a la causa jaumista, execució i segrest dels béns, i retallar el poder jurisdiccional de la resta. Molts dels membres de la noblesa que salvaren la vida després de les represàlies exercides el 1343 i el 1349, una vegada foren restablertes els seus drets, després d'una llarga etapa d'exili i segrest del béns, veieren com el domini feudal que posseïen estava desposseït de la jurisdicció alta, alienada en favor del monarca.²⁶

Finalment, un important agent de penetració de la justícia reial tingué fou la creació de les *universitats foranes*, i dins d'elles la figura del batlle reial -el representant de la jurisdicció reial a les viles. El batlle reial era un càrrec elegit entre els membres de la pagesia benestant, i es convertiria en una peça clau de la lluita pagesa contra la resta de senyors feudals de la localitat.²⁷ Les comunitats pageses, a través de la jurisdicció reial, podrien recórrer les sentències de les cúries baronals davant el rei o entrebancar el seu funcionament.²⁸ A mesura que la jurisdicció reial adquiria un caràcter més complex (i més *públic*), i es desenvoluparen nous agents socials i econòmics, especialment els sectors urbans, que es palesa en la institucionalització de les organitzacions polítiques urbanes i rurals —les universitats—, s'obririen noves esquerdes en la *justícia feudal*.

²⁶ Vegi's P. CATEURA (1982a: 33-40).

²⁷ Així es pot interpretar el conflicte entre el monarca i el senyor feudal de l'illa d'Eivissa, Guillem de Montgrí arquebisbe de Tarragona. Pere de Portugal posseïa els dominis d'Eivissa com a vassall de l'arquebisbe de Tarragona. Quan el 1257 el monarca va heretar els dominis d'aquell esdevingué vassall del magnat tarragoní. Els anys 1273, 1283 i 1286 el batlle reial del castell d'Eivissa s'atribuí jurisdicció sobre tota l'illa. El 1301 i el 1310 la jurisdicció baronial de l'arquebisbe protestava davant el papa per les intrusions reials en l'administració de justícia. El 1312 començà un llarg plet que acabaria atorgant la sobirania jurisdiccional al monarca. Vegi's l'estudi de Ricard Urgell (1990: 15-32).

²⁸ Els segles XIV i XV estan farcits de conflictes entre les jurisdicció reial i les cúries senyoriales. Vegi's els nombrosos exemples recollits a G. JOVER (1993).

Al costat d'aquestes institucions reials, el poder cultural i jurisdiccional de l'església jugava un important paper en el manteniment de l'ordre social. Aquesta institució legitimava l'exacció de la renda feudal, i molt especialment el delme, mitjançant el terror espiritual i corporal. Una de les formes de dissuadir als refractaris als pagaments feudals era l'amenaça d'excomunicació. Nombrosos exemples d'aquesta pressió sobre les col·lectivitats vilatanes es poden trobar a les actes dels llibres de cúria del Bisbe de Mallorca.²⁹ Molt probablement aquestes amenaces es repetien des dels púlpits i les trones de les esglésies en els períodes immediatament anteriors a la collita, i durant les messes quan els delmers havien d'anar a les eres o als corrals a aplegar els delmes senyoriais i eclesiàstics. L'estudi de l'abundant literatura religiosa, especialment els llibres de sermons, els manuals de confessors i les actes de les cúries eclesiàstiques subministraria abundants referències i testimonis de la importància que tenia la cosmologia religiosa en la legitimació de les càrregues feudals i decimals. Les sentències d'excomunicació ens proporcionarien una prova de la seva efectivitat, i també un camí per avaluar la seva eficàcia dissuassòria.³⁰

Aquesta progressiva preeminència de la justícia reial no era un cas anormal en el desenvolupament de les societats tardofeudals. Durant els conflictes dels segles XIV a XVII les corts i els exèrcits baronals s'havien mostrat incapaços, arreu d'Europa, de fer front a les milícies plebees i camperoles. Només els moderns exèrcits reials foren capaços de sotmetre als rebels. A Mallorca, i també a Catalunya o Castella, el poder militar de la

²⁹ El 7 de maig de l'any 1369 el jutge de la cort baronal del Bisbe compellia els veïns d'Alcúdia a fer efectius els seus deutes sota l'amenaça d'excomunicació: «*Cum iam alias precize et peremptorie citari facerimus Berengarium Riera, Anthonium Vaquerisses, iuratos existentes loci de Alcludia anno a nativitate Domini, illesimo CCC ° Lx ° VI ° et qui ultra duos annos in diversis excomunications sentenciis dampnabiliter extiterunt, ex eo quia contradicunt solvere primiciam vindimie vinearum*». Vegeu J. N. Hillgarth i J. Rosselló (1989: 130-131, document número 88). Vegi's P. de Montaner (1990: 84). Aquesta pràctica es mantigué al llarg dels segles, vegeu per exemple a finals del segle XVI, el 1578, quan el sínode mallorquí va excomunicar als que havien defraudat els delmes. Aquesta amenaça no era gaire diferent de les que repetien periòdicament els bisbes mallorquins, quan com a finals del segle XVII comminaven en els seus feligresos a que «*es paguin integrament les dècimas eclesiàstiques*» sota amenaça que els defraudadors «*seran declarats y publicats scomunicats*». Vegeu O. VAQUER BENASSAR (1987: 328).

³⁰ Com demostren els manuals de confessors del segle XVII. Al confessorari, segons el manual de confessors del frare mínim Sebastià OLIVER (1702), es demanava als feligresos: «*Ha dexado de pagar algun año los diezmos? ... quitó alguna cosa de la décima parte del fruto que avia cogido?*». Vegi's O. VAQUER BENASSAR (1987: 327-328),

monarquia fou determinant en l'esclafament dels moviments vilatans i urbans baixmedievals, com també en la repressió de les banderies nobiliàries. Així doncs aquesta afirmació del poder reial i l'extensió de les jurisdiccions reials al conjunt de la vida social i econòmica no es pot interpretar com a una particularitat de Mallorca, sinó que era comuna a la majoria dels països europeus. Aquest afiançament d'un nou sistema judicial, més públic, que acompanyava la construcció de la monarquia feudal, s'ha d'entendre, emperò, més com un eficaç complement de les cùries senyoriales que no pas com la palanca que desballestà l'ordre jurídic feudal. Al llarg dels segles XV a XIX coexistiren diverses formes de coacció que asseguraven la reproducció de l'ordre social i la captació de les rendes feudals, fiscals, censals i sobre la terra que percebien les classes dirigents.³¹

La pugna per la distribució del delme (1230-1315/24).

A tot l'àmbit dels països catalans la forma més estesa de sostracció del producte pagès durant l'etapa feudal era el delme. A Catalunya els delmes eren el component bàsic de l'ingrés senyorial, i, encara que amb una proporció menor, la noblesa valenciana tenia en les rendes decimals el component més sòlid de la renda feudal. Aquest tret, que distingia a la classe feudal catalana i per extensió a la valenciana i la mallorquina de les seves homònimes castellana o andalusa, fou el resultat d'un llarg conflicte per la possessió senyorial del delme. Mentre que al Principat l'apropiació de les rendes decimals per part dels senyors fou pràcticament completa, al país Valencià i a les Illes Balears el control i distribució de les rendes decimals fou resultat d'una forta pugna, i objecte de diferents pactes entre els magnats.³²

La bul. pontifícia del 1095 concedia al monarca Pere d'Aragó i als seus magnats tots els delmes de les terres que conquerissin als *andalusins*.³³ En els pactes feudals del 1228 s'havia acordat cedir una desena part dels béns distribuïts entre els magnats i senyors per la dotació de l'església de Mallorca, el Capítol Catedralici i les parròquies. Els magnats i senyors realitzaren en el decenni del 1230 i el 1240 nombroses donacions de béns al Bisbe de Mallorca.³⁴ Quan l'any 1238 es realitzà la donació de l'Infant Pere

de Portugal i del monarca al Bisbe de Mallorca Ramon de Torrella, aquests magnats cediren al Bisbe un terç del delme de grans, vi i oli, i la meitat del delme sobre la resta dels productes.³⁵ Probablement, aquesta cessió d'una part del delme reial a l'església fou considerada pel Bisbe i Capítol de l'illa com a una oportunitat per recuperar els drets decimals. L'església exigiria la revisió de les donacions del *desè* dels béns realitzades fins aleshores. La majoria dels magnats accediren a cedir un terç de les rendes decimals al Bisbe i Capítol Catedralici, tal com havia fet el monarca.³⁶ Però aquesta concessió no fou suficient pel Bisbe i el Capítol mallorquí, que pretenien a mitjan segle XIII que els fos cedida la totalitat de les rendes decimals. El 1254 el Bisbe de Mallorca pretenia la possessió íntegra dels delmes en els dominis que tenia la Seu de Girona a Mallorca. El 1267, mercès a la intervenció reial, els bisbes de Girona i Mallorca arribaren a un acord en la distribució de les rendes decimals: la meitat del delme dels dominis de la Seu de Girona serien per l'Església de Mallorca, però aquesta no tindria cap mena de jurisdicció en els dominis del Bisbe Gironí.³⁷ Aquest no fou l'únic triomf del Capítol mallorquí. Per les mateixes dates forçà al Cenobi de Santa Maria de La Real, que mercès a les donacions dels magnats s'havia convertit en un important senyor feudal, a uns pactes semblants als que havia acordat amb la Seu de Girona. La meitat del delme dels dominis del monestir serien per l'església mallorquina.³⁸ A més l'ofensiva eclesiàstica s'estenia a aquells productes que havien quedat, per privilegi reial, fora de les exaccions decimals. Aquest fou el cas del delme del bestiar. Per reial privilegi del 1230 els habitants de l'illa eren francs de pagar el delme del

³¹ Vegi's amb un caràcter general P. Anderson (1982).

³² Sobre els orígens del delme com a forma de sostracció senyorial vegi's X. PUIGVERT (1992: 117-125). Sobre la distribució del delme al segle XIII al País Valencià vegi's R. I. BURNS (1982: 301-391) i E. GUINOT (1985/6, 1992) i el recent estat de la qüestió de M. ARDIT (1993: 79-107). Sobre la composició dels ingressos de la classe senyorial catalana i la preeminència del delme vegi's M. DURAN (1986), E. SERRA (1975, 1988), F. VALLS (1991), G. FELIU (1990) i E. TELLO (1995).

³³ Vegeu A. CAMPANER (1984 [1881]: 1)

³⁴ En total hi ha registrats 23 actes de donació durant aquesta etapa. Vegi's J. SASTRE (1990: 247-248). Vegeu per exemple la donació dels béns de Ramon de Sa Verdadera feta el 1238 a la Catedral de Mallorca, a A.D.G./Vestuari/Rendes de Mallorca document número 227.

³⁵ Vegi's J. SASTRE (1990: 247-248).

³⁶ Vegi's J. Sastre (1990: 248).

³⁷ Vegeu A.D.G./Vestuari/Rendes de Mallorca documents números 231 i 237.

³⁸ Vegeu la documentació comentada i transcrita per P. MORA i Ll. ADRINAL (1982).

bestiar. El 1284 el Bisbe i Capítol de Mallorca pressionaven el monarca per establir el delme del bestiar. Aquest fou ordenat pel rei Alfons el 1285.³⁹

La pugna per la distribució de les rendes decimals entre els magnats no es clouria fins al 1315. Els anys 1308 i 1315 l'església de l'illa apel·lava a la més elevada autoritat eclesiàstica, el papa, perquè li atorgués la percepció completa dels delmes de Mallorca. El Bisbe de Mallorca al·legava que els acords sobre la distribució de les rendes després de la conquesta no s'havien materialitzat en la seva totalitat, i eren insatisfactoris per dotar als magnats eclesiàstics. La monarquia, que ja havia cedit la meitat del seus delmes al Bisbe i Capítol de l'illa, imposà un gran pacte a les institucions eclesiàstiques i als senyors feudals sobre la distribució de les rendes decimals en el conjunt de l'illa. Aquests acords atorgaven la meitat del delme dels dominis reials a l'església, i en els dominis dels magnats i senyors feudals la meitat del delme seria pels senyors i l'altre meitat es distribuïria entre el monarca i les institucions eclesiàstiques.⁴⁰

³⁹ Vegi's A. CAMPANER (1984 [1881]: 21 i 24).

⁴⁰ Vegi's un resum dels esdeveniments a A. CAMPANER (1984: 1, 21-24, 41-42). Per una síntesi del procés i de la distribució del delme entre els diferents magnats, vegeu J. F. LÓPEZ BONET (1989) i J. SASTRE (1990: 247 -251). La càrrega que representava el delme sobre els diferents productes estava regulada pels llibres de capbreuacions reials i dels magnats. La taxa de detracció decimal variava força d'un producte a l'altre, emperò en principi, era la mateixa per tots els perceptors. En els delmes de grans eren d'una quartera de cada deu en tots els grans. Els delmes reials dels grans i dels magnats es col·lectaven sobre l'era, com repetia cada any l'ordre del procurador reial i dels batlles senyorials. El delme de verds, que abastava tota la producció hortícola (naps, lletugues, cols, safrà, o cebes), fixava una taxa entre l'onzena i la tretzena part de la collita bruta, entorn del 7,61 (hortalisses i farratges a l'engròs) i el 9,09 (farratges a la menuda, el lli i el safrà) per cent de la collita. El delme de l'oli representava el 8 per cent de la de la fabricació de l'oli, i deixava fora del delme les olives. El mateix succeïa amb el delme de la verema: només gravava el raïm destinat a la fabricació de vi, el raïm pel consum domèstic escapava de la col·lecta decimal. El delme del bestiar només comprenia els anyells i cabrits, el 6.67% dels nadons, i per cada pollí o mulet 8 diners, 6 diners pels vedells i 4 diners pels rucs. No pagaven cap mena de delme els derivats de la producció pecuària: llet, llana, formatges o cuirams. Endemés d'aquests productes pecuaris tot un ventall important de conreus arbustius i arboris escapaven als tentacles feudals: els ametllers, els garrofers, les tapereres, etc. Sobre les taxes que pagava cada un dels productes vegi's J. F. López Bonet (1989) i el document original publicat per J. Portella (1993), volum primer del *Llibre dels capitols dels delmes del senyor rei i modo com se ha de pagar. Declaració dels drets de barons*» (ARM, RP, 3146). Aquesta fórmula era la mateixa que empraven els senyors feudals, com explicita la *Consuetud de delmar* del Bisbe de Girona en els seus dominis de Muro, Sòller, Ciutat; vegeu ACG, Rendes del vestuari, 16-d-1, «*Llibre de Caprivetaviones vestuari Sedis Gerundi in majoricis*», foli 640 i ss.

Els ingressos dels dominis reials.

Els treballs de F. López Bonet, Jaume Portella i Onofre Vaquer sobre els llibres d'administració del reial patrimoni ens permeten reconstruir l'estructura d'ingressos del rei des de principis del segle XIV fins a mitjan segle XVI. A aquests *manuals de compte* s'anotaven anualment les quantitats que el monarca havia de ingressar pels drets que tenia sobre els seus dominis feudals a l'illa, aquells territoris que li havien pertocat en el repartiment. Els comptes es dividien per districtes parroquials, i dins d'ells es desagregaven per drets (la meitat de tots els delmes, els censos, els lluïsmes, la part del delme dels senyorius infeudats i els *cavalls-armats* amb que havien de contribuir aquests senyorius o cavalleries). Al districte de la ciutat la nomenclatura era més complexa perquè un seguit d'imposicions sobre el tràfec comercial i mercantil tenien un pes important dins la recaptació reial, com ara la lleuda. Finalment a la primera meitat del segle XIV tenia molta importància una partida anomenda *feus* o *senyorius* recentment incorporats, i que corresponia a aquells dominis que, com hem vist, el monarca havia incorporat al reial patrimoni recentment. ¿Quin era el pes de cada un d'aquests components en la renda feudal?

En el QUADRE III es recullen totes les rendes que el monarca tenia sobre els seus dominis a l'illa, excepte els ingressos extraordinaris i sobre les activitats portuàries.⁴¹ L'anàlisi del primer període del quadre, 1324/36, constata el protagonisme que tenien els delmes i les tasques en la composició de la renda feudal del monarca, més d'un cinquanta per cent dels ingressos. Aquesta partida guanyaria pes al llarg de l'època medieval i moderna en la composició de la renda feudal del monarca sobre els habitants de l'illa. Els drets sobre l'usdefruit dels béns immobles, els censos alodials, si bé individualment podien suposar una quantitat exígua,⁴² la seva agregació

⁴¹ Els ingressos extraordinaris eren l'impost del morabatí, les vendes de censos i els impostos extraordinaris -talles-, i els portuaris eren, bàsicament, la lleuda i el dret d'ancoratge. Només hem incorporat les rendes que detraïa sobre les activitats econòmiques interiors: producció agrària, intercanvis interiors, monopolis i rendes derivades de l'exercici de la jurisdicció. Per una descripció pomenoritzada de les diferents partides vegeu J. F. LÓPEZ BONET (1989).

⁴² Els censos alodials eren generalment baixos i normalment en metàl·lic, vegeu per exemple R. SOTO (1991). No cal confondre aquests censos que percebien els senyors, i que expresaven el domini senyorial sobre una tinença, amb censos derivats dels sostsestabliments realitzats pels terratinents emfiteutes en el procés del poblament del territori. Aquests darrers censos, com han demostrat A. RODRÍGUEZ (1985/6, 1994) i R. SOTO (1990, 1991) eren molt més elevats.

suposava una partida destacada en la renda del magnat. A principis del segle XIV totalitzaven entorn del 10% de les rendes del monarca. La minva posterior, fins a significar únicament un 2-3% del total de la renda, fou conseqüència de l'alienació d'una part d'aquestes rendes, el 1336, en favor del Bisbe de Mallorca.⁴³ Els lluísmes, i les fadigues, eren les exaccions que gravaven les compravendes, encarregaments o segregacions de les tinences pageses. A Mallorca la taxa de mutació era al segle XIII i XIV *a mercé de senyor*, es a dir un terç del valor de la transacció. Si durant la primera meitat del segle XIV la intensa activitat repobladora y les elevades taxes de mutació explicarien la important significació del lluíisme en les rendes reials, la contracció econòmica i demogràfica posteriors a la Pesta Negra i la progressiva reducció de les taxes de mutació—primer es reduïrien a sisena part del valor de la transacció, i després baixarien a un desè, al desè, i fins arribar, en molts de dominis, a un vintè del valor del bé—per tal d'atreure colons foren responsables de la davallada dels lluísmes en termes absoluts i relatius.⁴⁴

La resta de detraccions eren les derivades dels monopolis sobre la transformació dels aliments -molins, pesca, piló de la carn, vendes-, de les funcions administratives que arrendava la cúria senyorial a les viles -escrivanies, carcelleries, etc.- o les provinents de l'aplicació de la justícia feudal -bans, multes pels processos-. La primera partida, els monopolis senyorials, tenien una importància minsa tan en els dominis reials, entre un 2 i un 4% del total de l'ingrés. En canvi els ingressos derivats de l'administració de la justícia (escrivanies, correduries, carcelaries, batllies i mostassafies) eren força significatius en els dominis reials, 12-13% del total.

De l'anàlisi d'aquestes dades hom pot suggerir que, d'un costat la composició renda bascularia cada cop més sobre les detraccions proporcionals a la collita bruta, els delmes i les tasques. De tal manera que a principis del segle XVI els delmes i tasques en els dominis reials suposaven ja un 70% dels ingressos del reial patrimoni a l'illa.⁴⁵ En segon lloc que l'explotació directe de terres en el reial patrimoni havia pràcticament

⁴³ Vegeu J.F. LOPEZ BONET (1989).

⁴⁴ Sobre les taxes de mutació en els dominis reils vegeu G. Terrassa (1754: 16) i J. F. López Bonet (1989). Aquest moviment de reducció de la taxa del lluíisme fou generalitzat, no solament a Mallorca sino també al conjunt de les terres catalanes, vegeu G. FELIU i A. RIERA (1992: 142 - 143).

⁴⁵ Vegi's O. VAQUER BENNASSER, 1988: 597-598

desaparegut des de la primera meitat del segle XIV. Això implicava que la quasi totalitat de la reserva de terra en domini útil del monarca -excepte l'Albufera d'Alcúdia- havia estat cedida a la petita noblesa feudal o a grans beneficiaris, posseïdors de grans extensions en alou o domini útil. Com veurem això va tenir conseqüències de llarg termini sobre les formes d'accés a la terra i d'explotació del treball. Finalment, el reialenc, presentat en la interpretació *neoquadradiana* com a una prova de la feblesa dels magnats feudals, se'ns mostra en la documentació de l'època i en la pràctica jurídica com un gran domini feudal en el qual hi eren presents des de les relacions feudo-vassallàtiques del monarca amb els senyors feudals, a les relacions jurídiques i emfitèutiques que el monarca mantenia amb els tinents de terres.

2. Feus i 'cavalleries'.

Una altra línia argumental per tal de negar l'existència de feudalisme a Mallorca parteix de la suposada excepcionalitat dels feus i de la negació del caràcter feudal de les cavalleries.⁴⁶ Ara bé, els senyors catalans intenten recrear a Mallorca el feudalisme del principat, on la baronia era l'eix estructurador de les relacions socials al camp. A Mallorca les baronies eren les grans porcions de magnats i porcioners, que en el textos de l'època apareixen qualificades així: la Baronia del Comte d'Empúries, la del Bisbe de Barcelona, la del Bisbe de Girona etc.⁴⁷ Ara bé la hegemonia d'aquests grans dominis feudals no prospera. Els factors que explicarien la importància limitada de les baronies en l'articulació del feudalisme a l'illa serien de

⁴⁶ És el que fa Santamaria amb l'exemple de la creació de la baronia de Bunyola a favor d'Arnau de Cardellach al 1329, amb la concessió de mer i mixt imperi. En canvi, Jaume Portella (1994, p. 437) troba el document «precis i exacte, sense ambigüitats, contradiccions ni tanta excepcionalitat com Santamaria pressuposa».

⁴⁷ Aquestes baronies funcionaven de forma autònoma, i, en certa manera, s'administraven com la pròpia porció reial continguda als registres de l'Arxiu del Regne de Mallorca. Segons J. Salvà (1970: 124) «Los magnates repartieron sus porciones entre sus caballeros o las transfirieron a los nuevos pobladores, generalmente por establecimiento, reservándose el dominio directo como se ha dicho. Todos tenían sus curias y al frente de ellas bailes que recaudaban sus censos y rentas. Algunas de esas curias perduraron hasta el derrumbamiento del antiguo régimen a principios del siglo pasado, y podemos citar entre estas jurisdicciones particulares la del obispo de Barcelona, la del paborde de Tarragona, la del abad de Sant Feliu de Guíxols, la de la iglesia catedral de Gerona, la del conde de Empúries, etc.».

diversa naturalesa. D'un costat la suara esmentada absorció de la majoria de les baronies pel domini reial,⁴⁸ d'altre en l'aparició i proliferació d'uns dominis feudals menors, bàsics per assegurar la dinàmica del poblament i explotació dels recursos econòmics de l'illa, aquests dominis eren anomenats en la documentació de l'època *cavalleries*. I, també perquè la *cavalleria* introdueix una relació feudal més adaptada a la realitat de la Mallorca recentment conquerida, necessitada de repoblació i de defensa (possibilitat d'atacs externs, població musulmana interna, bé que residual, relativament nombrosa) que la *baronia* catalana. Ha estat precisament el desenvolupament d'aquest teixit feudal el que ha provocat interessades confusions interpretatives.

Els diferents nivells de la jerarquia feudal que s'establiren després de la conquesta i en el procés d'ocupació efectiva del territori es palesa clarament en el conjunt de repartiments que realitzaren els magnats i barons amb els dominis que els hi havia correspost després del primer *repartiment*. Aquests barons infeudaren o donaren dominis als cavallers o institucions que havien format el seu seguici militar o havien aportat cabals a l'empresa. Creiem que fou aquesta segona onada de *repartiments feudals* els que fixaren, en els primers anys de la postconquesta, les formes d'explotació del treball pagès, l'organització socio-econòmica i el poblament del territori. Un bon exemple d'això és la infeudació fet pel monarca d'una part dels seus dominis a l'Infant Pere de Portugal.⁴⁹ Aquest senyor subinfeudà una part dels seus dominis a altres *cavallers* de la seva host i cedí terres en alou o establiment a una llarga llista de rendistes o terratinents. Aquests sostestabliren una part de les seves terres a altres *colons* que, en molts casos, sotsestabliren terres a altres cultivadors. Però el cas de l'infant Pere de Portugal està molt lligat a l'administració reial de l'illa, ja que aquest va exercir de «senyor de Mallorca» com a lloctinent (una espècie de «virrei») fins a la seva mort en 1256, en que les seves terres van revertir al monarca. Una dinàmica semblant la

⁴⁸ Les causes les podem trobar tant en la ja explicada ofensiva reial per l'adquisició de porcions senyoriales, com el l'absentisme d'aquests, com en qüestions purament fortuïtes (per exemple la prematura mort sense descendència de Nunó Sanç) com, fins i tot, el propi tamany de l'illa. De fet, i com s'assenyala més tard, les *cavalleries* consituïran unes unitats senyoriales d'extensió més aviat recuïda, no comparables amb els grans senyories continentals.

⁴⁹ Vegeu una descripció molt poc acurada a A. SANTAMARIA (1970: 30-43).

podem resseguir en els dominis del comte del Rosselló Nunó Sanç.⁵⁰ En els repartiments realitzats per Nunó Sanç hom pot distingir una major complexitat en els nivells d' infeudació. El primer estava integrat per la cessió de Nunó Sanç de dos extensos dominis feudals a dos senyors: Lope Ximénez de Luesia i Alaman de Sabada;⁵¹ i el segon per la infeudació de dominis que efectuaren aquests senyors,⁵² i el mateix Nunó Sanç a una munió de petits *cavallers*. Aquest tercer nivell d' infeudació estava integrat per petits feus d'unes 20 jovades cada un. En total el magnat hauria infeudat entorn del 38 per cent dels seus dominis. A més aquestes magnats cediren en alou o emfiteusi la resta dels seus dominis a la resta de membres del seu seguici.

En la mateixa direcció apunten els *repartiments* efectuats als dominis del Bisbe de Girona, *porcioner* del Comte d'Empúries. Aquesta baronia estava integrada per territoris esparsos en quatre districtes de l'illa: unes alqueries i cases a la vall de Sóller, una part de l'Albufera a La Pobla, alqueries i cases al districte de Ciutat, i el domini més gran al districte de Muro.⁵³ El 1231, un cop acabades les tasques de cannació el Bisbe de Girona *repartí* una part del seu domini entre els membres dels seu seguici. Les modalitats de cessió bàsiques foren la infeudació de dominis, la donació de terres en alou i l'establiment de terres. La documentació d'aquesta baronia ens permet distingir la concessió de feus francs de la infeudació en règim de *cavalleria*. A la primera modalitat correspondrien els dominis cedits a Arnau Torrella sobre unes alqueries de Sóller, una alqueria a Muro i diversos béns immobles a Ciutat, el beneficiari només estava obligat a l'homenatge feu-

⁵⁰ Als dominis d'aquest magnat hi ha dedicats quatre estudis, el primer sobre el repartiments i establiment dels seus dominis de la Ciutat; el segon és una transcripció i anàlisi del capbreu del 1240 realitzat per G. ROSSELLÓ i A. MUT (1993); una anàlisi posterior feta per R. SOTO (1994) sobre les alqueries del domini de Manaqûr; i finalment l'estudi de les modalitats d' infeudació i repartiment de terres fet per Pau Cateura (1988: 99-114).

⁵¹ En aquest darrer l'extensió infeudada depassava les 101 jovades, circa 1.147 hectàrees (P. CATEURA, 1988: 103).

⁵² El mateix Alaman de Sabada infeudaria terres de la vall d'Esporles al Monestir de la Real, concretament l'alqueria Alcàsser, allà on el cenobi instal·là provisionalment el seu convent i granja. Vegeu Ll. ADRINAL i P. MORA (1982: 4-7).

⁵³ L'obtenció dels dominis responia a la seva activa participació en l'organització de la conquesta. Aquest magnat signaria els pactes de conquesta i distribució del botí, i l'acord sobre la distribució de la jurisdicció a Ciutat. Vegi's ADG, vestuari, 1, 2, documents 216 i 218. Formava part de la porció del Comte d'Empúries, i a més dels dominis concedits pel monarca i pel comte, les donacions d'altres magnats i els pactes i canvis realitzats amb altres senyors arrodonirien el seu territori.

dal.⁵⁴ La segona modalitat, la infeudació d'una *cavalleria*, suposava la cessió d'un domini feudal a canvi de l'exigència de contribuir en nom del magnat amb un cavall armat, o més, per la defensa de l'illa. Sota aquest règim infeudaria dominis a Guillem de Torrella el desembre de l'any 1232, a Guillem de Santmartí el gener de l'any 1233, i a Ramón de Sa Verdura pel febrer de 1233. Cada un d'aquests senyors feudals estava obligat a l'homenatge i a la presentació d'un cavall armat.⁵⁵ La resta de les terres, com es palesa en el magníficament ben conservat capbreu del 1289, foren cedides en alou o emfiteusi a un reduït grup de terratenients que poblarien i explotarien el territori.⁵⁶

Altres exemples d'aquests processos de repartiments poden observar-se en la resta dels dominis dels barons estudiats.⁵⁷ Ara bé, el que ens interessa destacar és que a totes les baronies dels magnats porcioners es dibuixa amb força una semblat ordenació de l'espai i de les formes d'explotació del treball. D'una banda una part important del seu territori s'havia infeudat a una munió de petits nobles, com hem comentat suara, i d'altre una porció encara més important s'havia cedit a uns grans emfiteutes que gestionaren l'ocupació del terreny, eren aquests els que havien de procurar colons que proporcionarien rendes —censos, delmes, tasques i lluïsmes— als senyors directes. El tret que volem destacar d'aquest dominis baronals, i que es palesava en els llibres de ingressos del monarca i també en els del

⁵⁴ Vegeu A.D.G./Vestuari/Rendes de Mallorca document número 219-c.

⁵⁵ Vegeu ADG/ Vestuari/ Rendes Mallorca, documents números 219 i 220, 222, 225 i 226.

⁵⁶ El capbreu realitzat el 1289, dues generacions després de la conquesta, pel Bisbe de Girona en els seus dominis de la parròquia de Muro es poden distingir clarament les diferències socioeconòmiques que existien en les parròquies rurals. En la relació d'emfiteutes encara podem distingir el grup de *beneficiaris* per sobre de la resta dels pobladors. En el primer nivell emfiteutic destaquen dos grans posseïdors de terra i béns immobles: Arnau MORRO i Bernarda TOLZÀ. Ambdues famílies probablement tenien les seves terres en alou franc de cens, solament estaven obligats al delme i la tasca (vegeu el capbreu del 1289 a ADG, document número 1.). El primer era el major terratinent del domini, tenia un «Rafal i honor» a la Marjal, una alqueria dita «Roqueta», i catorze cases, un hort, un pati i un camp entorn de l'església de la vila de Muro. Aquest emfiteuta conservava el domini útil sobre les dues alqueries, per les que pagava al senyor delme i tasca, mentre que havia sotsestablert tretze cases, l'hort i el camp. El 1288 sotsestabliria un rafal a Pere Canorat per un cens de 17 quarteres de forment i 40 sous reials de València d'entrada (vegi's ADG/V, document 261).

⁵⁷ Aquest procés ha estat magníficament estudiat per A. M. RODRÍGUEZ (1985/6, 1994) en els dominis de l'Ordre del Temple, R. Soro (1990, 1991) als dominis reials i J. Portella (1985/6) ha estudiat els dominis del Monestir de la Real a Deià. En les zones de sòls fèrtils, i on romanien les infraestructures hidràuliques construïdes pels andalusins, aquest procés podia assolir fins a 4 ó 5 nivells. Vegeu R. Soro (1990) i H. Kirchner (1994).

Bisbe de Girona (vegeu quadre V), és la inexistència d'una reserva de terres, o l'explotació directa de terres per part dels administradors del magnat. Aquest tret era compartit per tots els barons de l'illa, des del monarca als magnats que tenien feus de extensions inferiors. Aquest fet implicava que des del segle XIV havien cedit la major part del domini útil, la pràctica totalitat, a petits cavallers i sobre tot a grans emfiteutes que tingueren un paper clau en el desenvolupament agrari de la Mallorca dels segles XIV i XV. Així, aquella *quasi* completa cessió del domini útil de la terra, per part dels barons, posava en mans d'aquells estaments inferiors —petits senyors feudals, alouers, emfiteutes— la gestió de l'ordenació del territori i la mobilització de recursos per a impulsar el creixement agrari.

L'estructura bipartita dels feus de la petita noblesa feudal: renda feudal, reserva senyorial i esclavitud.

Els exemples d'infeudació o donació de cavallers citats suara posen de relleu diverses qüestions importants per a la comprensió del feudalisme a l'illa, i especialment pel que respecte a la naturalesa dels petits feus o *cavalleries*. En primer lloc aquests petits feus que apareixen en tots els processos de repartiments baronals foren un eix decisiu en la consolidació del feudalisme. En segon lloc, la distinció equívoca entre feu i cavalleria a la que ens hem referit anteriorment, rau en la diferent terminologia que utilitza la documentació contemporània, sobretot l'anterior al *Repartiment* i la generada a partir d'ell, és a dir, entre 1228 i 1232. La interpretació que proposem és que la paraula feu era la normal en els acords i cessions de terres anteriors al repartiment, però a partir d'aquest s'imposa la paraula *cavalleria*. Ara bé, això no significa que les cessions en feu inicials quedessin anul·lades pel repartiment en cavalleries, sinó que ambdues formes, feu i cavalleria coexistirien i fins i tot s'acabarien fusionant. De manera que la diferència entre ambdues rau d'aquí precisament en que les cavalleries amb mer i mixt imperi tindrien el seu origen en les cessions en feu, i les que només tindrien administració de justícia civil i baixa s'haurien originat en les cavalleries del repartiment. Naturalment, després les coses van evolucionar de tal manera que a un segle i mig del repartiment això seria gairebé irreconeixible, per les incorporacions al patrimoni reial per una banda i, pel

contrari, per la creació de noves cavalleries amb l'adquisició de tot tipus de drets.⁵⁸ I, finalment que la *cavalleria* no era ni històricament ni jurídicament una especificitat del règim feudal mallorquí. Aquestes modalitats de senyoriu hom les pot rastrejar en la pràctica feudal catalana, com demostrem els estudis de de Pierre Bonnassie sobre la formació del feudalisme a Catalunya i els de Th. N. Bisson sobre la Catalunya del segle XII.⁵⁹

Si bé tots aquests factors ens suggereixen una notable similitud entre les cavalleries illenques i les senyories catalanes, hi havia un tret que com a mínim al llarg dels segles XIV i XV marcava diferències profundes entre ambdues modalitats de feu. A Mallorca la petita senyoria, a diferència dels grans dominis dels magnats mallorquins i de les senyories de la Catalunya vella tenia una estructura bipartita, on l'explotació de la reserva de terra jugava un paper molt important. L'estudi de la documentació notarial,

⁵⁸ Jaume Portella ha demostrat que la cavalleria, tot i tenir una entitat pròpia, no és sinó una forma específica de feu, al igual que les baronies, ja que si els feus catalans es regeixen segons els costums dels Usatges barcelonins, aquests també són de plena vigència a Mallorca. Així, les concessions de dominis que l'autor ha seguit es fan «in feudum ad consuetudinem Barchinone» (Portella, 1994, p. 434).

⁵⁹ Vegeu P. BONNASSIE (1981: 195-204, 1984: 26-27) i Th. Bisson (1984: 71-72). La definició de cavalleria de P. BONNASSIE (1981: 195-196): «Al capdavant de l'escala social, es troba el simple cavaller de guarnició, que, sota les ordres d'un castlà, participa en la defensa d'un castell. El seu feu és designat sempre amb un terme específic -caballeria-, la utilització del qual, havent aparagut el 1047, es generalitza en la segona meitat del segle XI». Es tracta sempre d'una tinença molt modesta. Al límit el seu valor no supera pas el d'un mas». La tinença d'aquestes senyories implicava una relació feudo-vassallàtica entre el magnat i el cavaller que s'expressava amb el retiment d'homenatge i el servei militar per compte del magnat. Així per exemple els capbreus conservats en el Reial Patrimoni certificaven els feus que tenia el monarca infeudats i els cavalls armats amb què havien de contribuir a la defensa del Regne. En alguns casos, aquest domini adquiria la modalitat de la cavalleria-renda, que implicava la percepció d'una renda a càrrec del magnat en concepte de la concessió d'un feu que encara no s'havia materialitzat. En els inventaris senyoriais apareixen com a censos sobre el real patrimoni. En el tractat del Paborde Terrassa (1754: 5) eren definides com a cavalleries «menos principales (...) otra especie de Cavallerias cuyo origen es: que el Sr.Rey por aquellos cavallos armados en que devio contribuir por sus porciones y otras que adquirieron los Señores Reyes sus Successores, dieron a quien 25 Ll [lures] a quien mas y a quien menos, para que cumpliesen por su obligacion real, manteniendo uno o mas cavallos para deffensa de la Isla, asta tanto le huviesse dado una Cavalleria en dicha Ysla de las Principales con sus Alodios y Diezmos». Una caracterització molt semblant a la realitzada per P. Bonnassie (1981: 201-204). El «feu-renda» era una forma de gratificar als fidels quan esdevenien vassalls. Un premi que adoptà diverses modalitats. D'entre elles la d'una renda que era una solució d'espera, per mantenir la fidelitat dels «militers» fins a obtenir més territoris i transformar el feu-renda amb un feu territorial. Per una comparació entre la «cavalleria» mallorquina i la baronia catalana vegi's R. Soto (1990) i P. de Montaner (1986).

contrari, per la creació de noves cavalleries amb l'adquisició de tot tipus de drets.⁵⁸ I, finalment que la *cavalleria* no era ni històricament ni jurídicament una especificitat del règim feudal mallorquí. Aquestes modalitats de senyoriu hom les pot rastrejar en la pràctica feudal catalana, com demostrem els estudis de de Pierre Bonnassie sobre la formació del feudalisme a Catalunya i els de Th. N. Bisson sobre la Catalunya del segle XII.⁵⁹

Si bé tots aquests factors ens suggereixen una notable similitud entre les cavalleries illenques i les senyories catalanes, hi havia un tret que com a mínim al llarg dels segles XIV i XV marcava diferències profundes entre ambdues modalitats de feu. A Mallorca la petita senyoria, a diferència dels grans dominis dels magnats mallorquins i de les senyories de la Catalunya vella tenia una estructura bipartita, on l'explotació de la reserva de terra jugava un paper molt important. L'estudi de la documentació notarial,

⁵⁸ Jaume Portella ha demostrat que la cavalleria, tot i tenir una entitat pròpia, no és sinó una forma específica de feu, al igual que les baronies, ja que si els feus catalans es regeixen segons els costums dels Usatges barcelonins, aquests també són de plena vigència a Mallorca. Així, les concessions de dominis que l'autor ha seguit es fan «in feudum ad consuetudinem Barchinone» (Portella, 1994, p. 434).

⁵⁹ Vegeu P. BONNASSIE (1981: 195-204, 1984: 26-27) i Th. Bisson (1984: 71-72). La definició de cavalleria de P. BONNASSIE (1981: 195-196): «Al capdavant de l'escala social, es troba el simple cavaller de guarnició, que, sota les ordres d'un castlà, participa en la defensa d'un castell. El seu feu és designat sempre amb un terme específic -caballeria-, la utilització del qual, havent aparagut el 1047, es generalitza en la segona meitat del segle XI». Es tracta sempre d'una tinença molt modesta. Al límit el seu valor no supera pas el d'un mas». La tinença d'aquestes senyories implicava una relació feudo-vassallàtica entre el magnat i el cavaller que s'expressava amb el retiment d'homenatge i el servei militar per compte del magnat. Així per exemple els capbreus conservats en el Reial Patrimoni certificaven els feus que tenia el monarca infeudats i els cavalls armats amb què havien de contribuir a la defensa del Regne. En alguns casos, aquest domini adquiria la modalitat de la cavalleria-renda, que implicava la percepció d'una renda a càrrec del magnat en concepte de la concessió d'un feu que encara no s'havia materialitzat. En els inventaris senyoriais apareixen com a censos sobre el real patrimoni. En el tractat del Paborde Terrassa (1754: 5) eren definides com a cavalleries «menos principales (...) otra especie de Cavallerias cuyo origen es: que el Sr.Rey por aquellos cavallos armados en que devio contribuir por sus porciones y otras que adquirieron los Señores Reyes sus Successores, dieron a quien 25 Ll [iures] a quien mas y a quien menos, para que cumpliesen por su obligacion reyal, manteniendo uno o mas cavallos para deffensa de la Isla, asta tanto les huviesse dado una Cavalleria en dicha Ysla de las Principales con sus Alodios y Diezmos». Una caracterització molt semblant a la realitzada per P. Bonnassie (1981: 201-204). El «feurenda» era una forma de gratificar als fidels quan esdevenien vassalls. Un premi que adoptà diverses modalitats. D'entre elles la d'una renda que era una solució d'espera, per mantenir la fidelitat dels «milites» fins a obtenir més territoris i transformar el feu-renda amb un feu territorial. Per una comparació entre la «cavalleria» mallorquina i la baronia catalana vegi's R. Soto (1990) i P. de Montaner (1986).

especialment els inventaris i les curadories, i els segrets del béns realitzats per la jurisdicció reial, ens ha permès conèixer com funcionaven algunes d'aquestes petites senyories mallorquines.

Així per exemple el domini de la casa Togores, membre de la petita noblesa feudal que havia participat en la conquesta i posterior distribució del botí, posseïa una *cavalleria*, sobre els territoris de Lloseta, Aiamans i Biniali, que s'estenia sobre 454 hectàrees. Sobre les terres i els pobladors tenia els drets de tasca, mig delme i el domini directe i la justícia baixa, i havien de contribuir amb un cavall i un cavaller armats per la defensa del reialme.⁶⁰ En els anys immediatament posteriors a la concessió del feu el senyor Arnau de Togores establí una part de les seves terres i béns immobles. Els establiments conservats en els llibres de l'Escrivania de Cartes reials posen de relleu, d'un costat l'existència de camps ja plantats amb oliveres i vinyes, d'altre l'existència d'un nucli de població andalusí, les cases del qual foren cedides als nous pobladors, el manteniment d'una part de les terres del domini sota explotació directe del senyor, i la presència de unes terres comunals sobre les que els pagesos tenien determinats drets de pastura i de fer llenya.⁶¹ Ara bé, no podem precisar per aquesta època quina era la proporció de la terra que s'havia establert, quina es mantenia sota domini ple del senyor, ni tampoc quina part d'ella es cultivava.

Hem de recórrer a una documentació posterior per capir les formes d'explotació del treball i la composició dels ingressos d'aquest noble. Per a finals del segle XIV disposem d'un inventari de 1390 i una curadoria de 1388-1391⁶² (vegeu el quadre IV). A l'inventari es relacionen els béns, els dominis i les rendes que lliurava aquest senyor al seu fill Arnau. D'un costat els immobles que tenia a la ciutat: una botiga, una casa al carrer de la Monedaria i una algorfa, tots aquests edificis estaven llogats, i una altra

⁶⁰ Vegeu les capbreuacions de la cavalleria en l'Escrivania de la Reial Capbreuació, dels anys 1389/90 a ARM, ERC-1145, folis 22-22v, i del 1517 ERC-1146 folis 22v i 23. Endemés d'aquest feu Arnau de Togores adquirí: rendes i béns sobre béns immobles a Ciutat, cedits per Nunó Sanç el 1233; rendes sobre una alqueria al districte de Montuïri, cedides per l'Ordre de l'Hospital el 1240; i una alqueria en el districte d'Inca (J. Capó Vilallonga, 1986: 79-81).

⁶¹ Així ho demostren tant els contractes d'establiment que citen aquests conreus com l'exigència del quint del vi o de la meitat de les ametlles, en dates tant primerenques com el 1241-1243. Vegeu la recopilació de J. CAPÓ VILALLONGA (1985: 102-106). Vegeu J. CAPÓ VILALLONGA (1985: 102).

⁶² Vegi's A.C.M, PN, Notari Salzet, llibre de protocols 1388/95, sense foliar.

casa on habitaven els senyors quan residien a l'urbs. Els béns mobles relacionats en aquesta darrera casa, i els que també apareixen a les cases de Lloseta, palesen una relativa austeritat. No hi ha monedes, pedres precioses, objectes d'or o censals, ni tampoc destaquen la presència de teles cares -velluts venecians, draperia flamenca o florentina. Només algunes peces de coberteria de plata, i uns pocs llibres. És evident que la seva situació no es podia comparar ni molt menys amb la riquesa que apareix en els inventaris dels grans mercaders de la ciutat de Palma.⁶³

En els comptes del feu de Lloseta i Aiamans dels anys que durà la curadoria es palesa clarament l'estructura bipartita del feu i les formes de gestió patrimonial. En aquelles dates la *reserva senyorial*, anomenada alqueria de Lloseta, tendria una extensió aproximada de 100 hectàrees⁶⁴, la resta de les terres s'havien establert temps enrera a diferents emfiteutes. A l'alqueria dels Togores hi havia unes cases on habitava la família i els seus dependents, i altres dependències —cellers, tafona, estables— des d'on s'organitzava l'explotació agrària i s'emmagatzamaven els excedents. La dotació de bestiar estava integrada per 2 rucs, 1 cavall, 1 mula i 1 mul, 3 bous *aregs*, 1 vadell i una guarda de porcs i porcelles que totalitzaven 23 caps, tot i que no consta cap referència a un ramat d'ovelles altres documents suggereixen que possiblement tenien o havien tingut una guarda d'ovelles. Aquesta dotació de bestiar assegurava el tir per a les tasques agràries, el tragí i el consum de proteïnes per la família i dependents. La conducció de l'explotació la portava un majoral, Miquel de Lloseta, assistit per quatre esclaus, i probablement també per alguns mossos contractats eventualment per llaurar i efectuar la sega i la batadura dels cereals.⁶⁵ Amb el bestiar descrit i aquests treballadors a l'alqueria de Lloseta es sembrava una part de la superfície cultivable amb cereals, s'hi conreava una parcel·la de vinya i una altra d'olivar.

L'estructura dels ingressos de l'heretat, la composició dels conreus, la dotació de bestiar, les anotacions sobre la producció i el consum dels

⁶³ Vegi's alguns exemples a Jaume Sastre (1997). Aquest autor insisteix en la rusticitat dels immobles rurals i urbans dels petits senyors feudals front als dels mercaders rics.

⁶⁴ La que posteriorment coneixerem amb el nom de Son Togores que tenia a principis del segle XIX entorn de 73 hectàrees. En aquella època no devia ser molt més gran.

⁶⁵ Vegi's l'inventari i llibre de comptes citat.

productes de l'alqueria suggereixen que la reserva senyorial assegurava fonamentalment l'autoproveïment alimentari i alguns serveis —transport— als membres de la família, i als seus treballadors i criats, mentre que les rendes en metàl·lic —arrendament de delmes, censos, lloguers, o el producte de la comercialització dels excedents agrícoles— proporcionaven uns importants ingressos monetaris per fer front a les despeses monetàries de la família. El quadre IV presenta una descomposició dels ingressos monetaris de l'heretat i una valoració del balanç de consum de grans que registren els comptes de curadoria.

La collita de cereals no era suficient per a assegurar l'autoproveïment de la família,⁶⁶ per això segurament es consignaven conjuntament la producció de cereals de la reserva senyorial i els delmes de cereals que eren col·lectats en espècies. Ambdues partides es destinaven fonamentalment al consum, i només es comercialitzaven els excedents que restaven un cop s'havia assegurat l'autoproveïment de l'heretat. La vinya també era cultivada directament pels treballadors de l'heretat, i l'excedent era venud conjuntament amb el delme de la verema a diferents taverners de les rodalies. Finalment l'olivar que hi havia dins la reserva senyorial tenia escassa importància, puix no consten tasques específiques per aquest cultiu, pot ser el consum de la família depenia també en aquest cas de la captació del delmari de l'oli del feu. Encara que aquestes dades no són concloents, ni tampoc extensives a altres casos, hom pot pensar que l'explotació agrícola de la reserva senyorial tenia com a objectiu assegurar l'autoproveïment alimentari, de combustible i tir per l'heretat. Durant aquesta etapa no podem parlar de l'explotació de la reserva en un sentit comercial.

Els ingressos monetaris de la família depenien sobre tot de les rendes en metàl·lic que pagaven els seus emfiteutes i de la comercialització del

⁶⁶ Podem realitzar una estimació de la producció i la superfície cultivada a partir del nombre de jornals dedicats a llaurar. L'any 1389 llauraren els sementers durant 16 jornals el majoral de Lloseta i un llaurador contractat amb un parell de mules. L'extensió que podia llaurar un home en un jornal era d'entorn de 0,3 hectàrees (E. TELLO, 1983: 181). El producte d'aquests sementers, amb una rotació biennal, no depassaria les 48 quarteres d'ordi i les 41 de blat. L'estimació procedeix d'aplicar sobre la meitat de la superfície llaurada, entorn de 5 hectàrees, els càlculs realitzats per E. Tello (1983: 174) sobre l'enquesta del 1850 per les viles del Pla de l'illa. La collita mitjana de grans era de 11,4 Hectòlitres per hectàrea en el blat i de 13,5 en l'ordi.

producte de les tasques i els delmes. Els censos sobre cases, molins i terres que tenia l'heretat sobre diversos emfiteutes de Ciutat i Alaró totalitzava entorn del 19% dels ingressos i els lluïsmes i fadigues altre %. El lloguer de cases, una botiga i una algorfa a Ciutat, aportaven entorn del 6% dels ingressos totals. El delme de l'oli, generalment arrendat a mercaders, suposava entorn del 55% dels ingressos. Finalment la venda dels excedents vinícoles i pecuaris -llana- suposaven un altre 14%, que només eren una part de les rendes decimals i de les collites de l'heretat, de les quals no coneixem la magnitud total, ni tampoc la proporció que era consumida en la pròpia hisenda.

Aquestes partides totalitzaven un import monetari que era inferior al valor que representaven la producció i delme de cereals, i probablement també inferior al valor de la producció agrària -agrícola i pecuària- de la hisenda. Per això, sembla que l'estratègia que seguien els Togores, i probablement la major part de la petita noblesa feudal, era assegurar-se l'autoproveïment de productes bàsics -cereals, oli, vi, carn- i, només després comercialitzar els excedents. D'aquesta manera s'asseguraven una notable independència del mercat, i a l'hora obtenien rendes monetàries per adquirir aquells productes que no s'elaboraven al si de la hisenda.

Els exemples d'aquesta mena es podem multiplicar. D'una banda les pacients recerques dels erudits i cronistes locals ens han proporcionat nombrosos inventaris senyorials per als segles XIV i XV, i d'altra contem amb una important investigació en curs sobre una excepcional comptabilitat senyorial que abasta des del 1343 fins el 1350.⁶⁷ Aquesta documentació apunta en el mateix sentit que l'exemple dels Togores o els sintetitzats en els quadres V i VI. Aquests exemples suggereixen que a diferència dels magnats feudals la petita noblesa explotava directament una part important del seu territori. Aquestes terres, als inventaris dels segles XIV i XV, apareixen caracteritzades com a grans unitats agropequàries. Hom ha de capir aital extensió com el conjunt de sementers, garrigues, boscos, aigües i vagants sobre els quals el senyor tenia la titularitat plena, d'entre les quals la superfície conreada només n'era una fracció. Aquesta tinença era gestionada sota diverses modalitats, mitjançant parceries, arrendament o directament pels administradors senyorials, emperò totes aquestes modalitats

⁶⁷ Vegi's els treballs de J. SASTRE (1997) i A. MAS (1995).

tenien com a tret comú l'explotació de mà d'obra esclava. A sota els parcers, arrendataris o majorals hi havia una dotació d'esclaus i esclaves que realitzaven les tasques productives de l'explotació. la funció d'aquesta reserva era en la majoria dels casos assegurar l'autoproveïment de la família senyorial i dels seus depenents. Ni l'extensió de les superfícies cultivades o del volum de la producció disponible fan pensar amb un component comercial destacat en l'explotació d'aquestes reserves. L'única línia de producció comercial que començava a tenir un paper destacat des de finals del segle XIV era l'explotació de la ramaderia ovina.⁶⁸

En segon lloc la documentació de l'època palesa clarament que l'esclavitud era encara una modalitat d'explotació del treball imprescindible per a la reproducció d'aquestes reserves senyorials. Aquesta llarga pervivència de l'esclavitud fou motivada per la fretura de mà d'obra en les primeres etapes del poblament i per la disponibilitat de treball esclau (resultat del sotmentiment a captiveri de la població andalusina). Per això l'explotació de mà d'obra forçada va ser un recurs viable per a l'explotació agrària durant les primeres etapes del procés de poblament i encara després. Els estudis de R.Soto (1981, 1991) sobre l'explotació del treball esclau durant el segle XIII suggereixen dues modalitats d'explotació del treball forçat. D'una banda, la documentació de l'escribania reial evidència, en els anys posteriors a la conquesta una considerable difusió d'establiment de terres que tenien com a protagonistes famílies musulmanes. Per l'autor, aquesta modalitat, la «mà d'obra esclava autònoma», era una condició semblant a la del colonat i la fórmula d'explotació del treball esclau més abundant en la documentació.⁶⁹ L'altra modalitat, de la qual també disposem d'alguns exemples, era l'explotació directa d'un gran contingent d'esclaus en les alqueries olivareses. Per exemple, a l'inventari del Paborde de la Seu de Mallorca, el 1276, s'anomena un important nombre *sarrains* que treballaven a l'alqueria de Semacomà, i el 1282 el procurador reial autoritza a Bernat Valentí i a Arnau Burgués a comprar «*xii sarracenorum et xii parium*

⁶⁸ Això ja es pot advertir als inventaris i contractes d'arrendament d'algunes cases senyorials que tenien extensos feus a les zones orientals de l'illa, on les densitats demogràfiques eren molt baixes i abundaven les pastures d'hivernada. Vegi's G. JOVER (1994) i M. DEYA (1997).

⁶⁹ Vegi's R. SOTO (1991:207-211 i 1992), una fórmula que per alguns autors s'atansa a la servitud com defensa G.FELLIU (1991), o ja era servitud com afirma Ch.WICKAM(1984), mentre que per altres seguia essent jurídicament un esclau G.Bois (1989).

bouvum» pel conreu de l'alqueria de Beniatzar.⁷⁰ Si durant la primera meitat del segle XIV les referències a la primera modalitat d'esclavitud desapareixen, la documentació sobre la segona modalitat suggereix un reforçament d'aquesta modalitat de gran explotació esclavista. Així es desprén tant de l'anàlisi de la relació fiscal de propietaris d'esclaus del 1328 com dels inventaris de reserves senyoriales.⁷¹ Aquesta forma d'explotació del treball es va estendre després del *col.lpase demogràfic*, provocat per la Pesta Negra. Probablement la fretura de mà d'obra i l'encariment del preu dels jornals agrícoles ajudaren a fer més avantatjosa aquesta modalitat d'explotació, ateses les nombroses adquisicions d'esclaus que van realitzar molts senyors en els anys posteriors a la pesta.⁷² La documentació del segle

⁷⁰ Vegi's R. Soto (1991: apèndix, documents 378 i 421).

⁷¹ Entre els decennis finals del segle XIII i els primers decennis del segle XIV desconeixem l'evolució i estructura d'aquestes formes d'explotació esclavistes. Fins el 1328 no tenim un fita documental sòlida sobre l'abast de l'esclavitud. El cens nombre «captius» que posseïen els vilatans el 1328 xifra el nombre esclaus entorn de 2800, una dada força elevada en comparació al nombre el dels focs rurals que proporciona el morabatí del 1329, 6921 llars rurals. La relació era de dos esclaus per cada 5 focs rurals. Així doncs, segons aquest recompte un percentatge molt elevat de la població rural era esclava i, probablement, treballava en les tinences dels terratinents vilatans. Aquesta documentació no inclou els esclaus que tenien els senyors en els seus dominis. Vegi's M. PUJOL (1976).

⁷² Els inventaris i contractes agraris posteriors a la Pesta negra emfasitzen el procés de concentració i explotació d'importants contingents de mà d'obra esclava en grans explotacions senyoriales. Així en el treball de A. MAS I FORNERS (1995) sobre l'organització i explotació del treball agrari en l'alqueria dels Puigdorfila, abans de la Pesta Negra (1343-1347) establia que la totalitat de les tasques agrícoles eren realitzades per treballadors assalariats fixes -anomenats missatges- i estacionals, jornalers. L'abundància de mà d'obra masculina, en aquests moments, permetria l'ús limitat de la mà d'obra femenina, entorn del 10 per cent dels totals aplicats abans del 1348. En aquests anys no hi ha cap referència a l'ús de mà d'obra esclava. Després de la crisi demogràfica provocada per l'epidèmia, el 1348, els senyors de Masnou s'afanyaren a comprar esclaus per substituir la força de treball assalariat, la manca de braços i l'alça espectacular dels salaris forçaria aquest canvi. La manca de mà d'obra fou també un estímul per l'adquisició d'una important dotació d'esclaus al Convent de Santa Maria de La Real (P. MORA i L. ADRINAL, 1982 i 1993). La seva alqueria d'Esporles, La Granja, era gestionada directament per l'ordre cisterenc des de la donació realitzada per Alemany de Sadoa el 1235. La documentació sobre els serfs del Monestir són escasses durant el segle XIII, i les compra vendes son escadusseres estan datades als decennis del 1270 i 1280 (P. MORA i L. ADRINAL, 1993: 61-62). Hem d'esperar els anys inmediateament posteriors a la Pesta Negra per trobar una documentació abundant sobre l'adquisició d'esclaus (Idem pp: 64-65). El 1360 el nombre d'esclaus a l'alqueria era de tres, el 1368 adquirien tres serfs més, un altre el 1373 i dos més el 1378, i tres més entre el 1380 i el 1383 (Idem pp: 65-68). El 1374 La Granja ja contava amb una dotació de vuit esclaus per a la seva explotació (P. MORA i L. ADRINAL, 1993: 401-406, document 389), quasi els mateixos que mantindria a l'inventari realitzat el 1386 (Idem pp:973, document 654). El motiu de la compra d'esclaus era la manca de mà d'obra

XV (recomptes fiscals i inventaris) palesa la pervivència de l'esclavitud com a una modalitat d'explotació del treball fins a començament del segle XVI.⁷³

Finalment, malgrat les notables diferències que existien entre les diferents hisendes senyorial, la documentació posa de manifest que els ingressos monetaris dominants eren aquells que provenien de les rendes dominicals que els senyors posseïen sobre els seus dominis i colons (censos emfitèutics, censos sobre els molins, delmes, tasques i lluïsmes), que suposaven la major part del diner en metàl·lic que captaven el senyors. Aquesta composició dels ingressos reforça la impressió de que la reserva senyorial, fins al segle XV tenia com a funció principal assegurar l'autoproveïment de la família i dependents, i que només entorn del 1400 aquesta funció començaria a canviar radicalment, amb l'orientació ramadera que adquiririen moltes d'aquestes grans explotacions.⁷⁴

3. *Alous, emfiteusi i terratinents vilatans.*

Si atenem al *Llibre del Repartiment*, (o als diversos repartiments senyorials si no fossin perduts o incomplets), el que descriu aquest, bàsicament, és la cessió de terres feta pel rei a uns individus que el propi repartiment qualifica de *pobladors*,⁷⁵ és a dir, aquells individus que hom

pel conreu dels camps. Els exemples no són concloents emperò suggereixen que durant la segona meitat del segle XIV l'esclavitud s'intensificà com a conseqüència d'una aguda fretura de mà d'obra. En un ordre del rei Pere IV, del 1374 es fa esment a l'elevat nombre d'esclaus que hi havia a l'illa, i concretament fa referència als propietaris senyorials que posseïen entre 20 i 40 esclaus, i alguns fins a 60 esclaus. Vegi's M. Pujol Calafell (1976: 57). Vegi's G. JOVER, 1992, 1993) i P. de MONTANER (1979).

⁷³ Els inventaris de més d'una vintena de feus, entre el 1320 i el 1500, posa de relleu que aquestes reserves senyorials tenien una dotació d'entre 4 i 20 esclaus (G. JOVER, 1993). Una altra font, l'impost de la molitge, que anotava el nombre de persones que residien a les cases i alqueries rurals, també palesa aquesta presència de esclaus en les reserves senyorials (G. Llompart, N.G. INYESTA i G. OLIER, 1985: 6-7)

⁷⁴ Vegi's l'incipient bibliografia a G. JOVER (1994; 1997), M. DEYÀ (1997) i l'abundosa documentació transcrita a les cròniques i històries locals i citada pels autors esmentats.

⁷⁵ Així, hom pot llegir «*Aquests son los pobladors los quals son poblats en Petra*» (CC fol 13), «*Aquests son los pobladors los quals son poblats en lo terme de Arta. Els noms dels pobladors e de les alqueries*» (CC. fol 16) etc.

suposa van poblar la terra. El repartiment entre els repobladors, segons els seguidors moderns de Quadrado, tampoc no donaria lloc a un sistema feudal, ni tan sols des del punt de vista de la tinença de la terra. En efecte, els repobladors que reben terres del rei, magnats i porcioners, les tenien fonamentalment en concepte d'alou. Les relacions feudals (terres en concepte de cavalleria o feu) afectarien només als magnats i porcioners entre si, que tindrien unes relacions de tipus vassallàtic, basades en els *Usatges* de Barcelona, com s'ha vist, però això seria un aspecte residual, almenys per a Santamaría. Tanmateix, la major part de les terres que apareixen al *Llibre del Repartiment del senyor rei* (o a la *Remembrança de Nunó Sanç*) són repartides en alou.

*«Los alodios francos y libres, pero sin jurisdicción, consituyen la inmensa mayoría de los bienes registrados en el Repartiment, con una media de 3 yugadas. La extensión parece considerable para una explotación agrícola, si las yugadas se calculan a razón de 11,36 Ha., aunque en realidad una buena parte de los alodios también se fragmentan en establecimientos y subestablecimientos campesinos».*⁷⁶

Aquesta és la clau per tal d'entendre per què, malgrat el repartiment alodial, el que va prosperar a Mallorca va ser l'establiment emfitèutic i el sotsestabliment. Els individus beneficiats pel repartiment alodial⁷⁷ van actuar, en certa manera, com els *magnats*, i pocs d'ells es van convertir en pobladors de l'illa, tendiren, més aviat, a liquidar les seves terres i a tornar als seus llocs d'origen. Ja el mateix Quadrado se n'havia adonat.⁷⁸ El procés de poblament, llavors, va ser efectuat fonamentalment pels emfiteutes.

⁷⁶ Segons J. PORTELLA (en premsa)

⁷⁷ R. SOTO (1990:21)proposava entendre per beneficiari del repartiment«qualsevol persona o institució que hagués rebut bens immobles, particularment terres, consignades al *Llibre del repartiment* o capbreus senyoriais. S'ha d'entendre, llavors, en el sentit més literal, com a partíceps immediats en el botí com a conseqüència de la participació en la conquesta, i s'ha de diferenciar dels pobladors arribats en dates més tardanes. També, a diferència d'aquests darrers, els *beneficiaris* reben terres en alou franc i lliure»

⁷⁸ J.M. QUADRADO (1850:444): «unos fijaban sus raíces en el suelo, otros dejaban en ella un pasajero rastro como especuladores ó aventureros; y nunca la propiedad eserimentómovimiento igual al del aquellos primeros años, segun la multitud de ventas, traspasos y establecimientos cuyas actas han venido a nuestras manos».

Un exemple que va des del repartiment alodial a un *beneficiari* del repartiment a l'establiment emfitèutic de pobladors efectius el tenim en el cas del «re poblament» portat a terme per Duran Coc (R. Soto, 1990). Aquest era representant dels homes de Barcelona durant les medicions dels camps de conreu propers a Ciutat de Mallorca reflectits al *Llibre de les quarterades* entre 1232 i 1234, com a mínim. Duran Coc rebé al repartiment reial 12 jovades pertanyents a tres rahals d'Inca⁷⁹ a més d'un rahal a Sant Llorenç, a la porció de Nunó Saç,⁸⁰ i cases a Ciutat de Mallorca⁸¹ i a la vila d'Inca,⁸² el que palesa una de les primeres característiques d'aquests beneficiaris alodials del repartiment: la dispersió del patrimoni alodial. Resulta també inevitable no trobar-hi paral·lelismes entre aquest tipus de beneficiaris i el repartiment nobiliari de la porció de Nunó Saç descrit per P. Cateura (1988), on la mitjana de terres repartides entre els cavallers porcioners d'aquest magnat (el que és qualificat com a cavalleria/mòdul) se situa entorn a les 20 jovades. De fet, ignorem si Duran Coc era un cavaller, però sembla que a efectes de repartiment, els cavallers porcioners dels magnats i dels grans porcioners, i els beneficiaris urbans del repartiment alodial se situen a nivells semblants.

També el comportament d'aquests beneficiaris alodials urbans i la major part dels cavallers sembla el mateix. Duran Coc estableix, transferint el domini útil, i segurament desapareix de l'escena mallorquina. Així doncs, Duran Coc va fer diversos establiments, de caràcter emfitèutic, quatre o cinc, el que dóna una mitjana de 2-3 jovades per establert.⁸³ Les condicions dels establiments impliquen cens en espècie d'un quart de pa, vi, lli i oli, més pagaments en metàl·lic sobre els arbres fruiters, a banda de la concessió de terres franques de cens per tal de fer-hi horts. Resulta evident l'interés

⁷⁹ Els rahals Alxarix, Abolazat, Abenbothana i Abenneeffa, amb un total de 23 jovades, són repartits entre Duran Coc, que en rep 12 jovades, i Tarascó, que en rep les 11 restants (CC fol 3v).

⁸⁰ El rahal Alcarrachi (ECR 342 fol 210), d'extensió desconeguda.

⁸¹ ECR 342 fol 168v.

⁸² ECR 342 fol 143.

⁸³ Això no és una coincidència casual amb l'anteriorment esmentat text de J. Portella, on s'assenyala que aquesta és la mitjana dels alous francs i lliures enregistats al repartiment. El que cal remarcar, pensem, és que el fet de rebre terres en alou o en establiment emfitèutic marca unes diferències jurídiques, molt acusades, però que la disponibilitat de terra per als pobladors *efectius*, siguin alers o emfiteutes, semblen molt similars. La qüestió és no confondre alers o beneficiaris alodials del repartiment amb pobladors.

pels conreus monetitzables, mentre que els altres són monetitzats directament.⁸⁴

Efectivament, la major part de les terres repartides en alou als *beneficiaris* són immediatament establertes en emfiteusi o venudes. Es donen terres en diferents nivells emfitèutics als camperols, que esdevenen terratinents vilatans. L'establiment emfitèutic implica la cessió d'una terra (domini útil o usdefruit) de la qual hom reserva el domini directe a canvi de la percepció d'un cens i d'una sèrie de drets, com ara la fadiga i el lluïisme també. Així, la única diferència entre l'emfiteusi i l'alou consistiria en el pagament del cens, ja que tots els altres elements també són presents en la relació entre el beneficiari que ha rebut l'alou i el seu senyor.

L'emfiteusi⁸⁵ ha estat posada com a exemple de la colonització no feudal de Mallorca,⁸⁶ quan es tracta de tot el contrari. A Catalunya ja fa estona que hom parla d'«emfiteusi feudal», malgrat l'aparent contradicció.⁸⁷ L'emfiteusi, que suposa aventatges indubtables per a l'emfiteuta, suposa un element de control per part del senyor. Bàsicament, s'hi assegura el domini directe i obliga l'establert a poblar i treballar la terra. En cas contrari pot recuperar terra per part del senyor, fent valer els seus drets de retracte mitjançant la fadiga, provocant la venda de domini per part del colon. A partir d'aquest moment, el senyor alodial recupera el domini útil. Aquesta possibilitat existeix sempre, i es fa servir quan sigui necessari.⁸⁸ Un altre aspecte, molt controvertit, és el del «dirigisme» que hom pot entendre a les clàusules de l'establiment, en el que, a través de les demandes de determinat tipus de renda feudal, s'imposen, de fet, els conreus que s'han de portar a terme.⁸⁹

⁸⁴ «*Et pro censu arborum que sunt in dicto honore detis tu et tui annuatim... unum bisancium argenti*» (ECR 342 fol 154v) i «*pro censu omnium arborum que sunt in dictis honoribusvel erunt detis annuatim .x. solidos malgoresium*» (ECR 342 fol 161v).

⁸⁵ Més pròpiament cal parlar d'establiment a cens que al llarg del segle XIII esdevé autèntica emfiteusi. Vegi's R. Soto (1991).

⁸⁶ A. Santamaría, 1981, p. 53.

⁸⁷ J.M. Pons Guri (1985-86, p. 413) parla d'«emfiteusi feudal», però és J. PORTELLA (1985-86, pp. 331-336) qui demostra de forma més convincent els aspectes feudals de l'emfiteusi.

⁸⁸ Malgrat el fet, assenyalat per G. Jover (1996, 1997), de que la forma més generalitzada de recuperació o apropiació del domini útil per la noblesa durant la segona meitat del segle XV fou mitjançant el procés d'endeutament pagès.

⁸⁹ Vegi's C. BATET i R. SOTO, 1997. L'argumentació en contra del «dirigisme» productiu de l'establiment és que, de fet, els senyors només demanaven una fracció del que els pagesos, de forma *natural* (!) haurien conreat. És molt segur que els pagesos, *motu proprio*, haurien conreat blat,

El repartiment entre beneficiaris alodials no s'ha de confondre amb l'ocupació efectiva de les terres, és a dir, en termes jurídics, amb l'exercici del domini útil. El més habitual és trobar que l'usdefruit de les terres es troba en mans de pagesos, i que tot el procés de transferència i fragmentació de terres es produeix entre grups pagesos (*kulaks* emergents, d'una banda, colons pobres, de l'extracció social o geogràfica que sigui, de l'altra). Així, per exemple, els beneficiaris de l'entremaliat sistema de censos que comporta la pràctica habitual del sotsestabliment emfitèutic són aquests pagesos en procés d'enriquiment que s'han pogut detectar arreu de l'illa.⁹⁰

Això no ha de sorprendre, ja que no és sinó el que s'esdevé a tot Europa durant els segles XII, XIII i principis del XIV, (en el cas de Mallorca una mica distorsionat pel fet de la conquesta i repoblació): l'augment demogràfic i la pressió sobre la terra⁹¹ que porten a la quasi desaparició de la reserva senyorial. El sistema a base de petites explotacions pageses sotmeses a pagaments (però sobretot a un determinat règim jurídic) és el més habitual a l'Europa feudal abans de la pesta, i Mallorca no és, precisament, l'excepció. Aquest predomini pagès es veu enfortit, si hom vol, per la tendència a la concentració demogràfica en viles i l'abandonament del sistema alquerial

vinya, etc., però no ho és menys que en el cas de Mallorca l'establiment, amb les seves clàusules, precedeix el conreu (al revés que a Catalunya), i que la preferència dels senyors, respecte uns productes fàcilment emmagatzemables i monetitzables (Soto, 1991 i en premsa) és palesa, front al seu desinterès per uns altres conreus, preexistents, com l'hortalissa i determinats fruiters. Quant al que haurien fet els pagesos *naturalment* (sense la pressió d'agents externs que interferissin el procés productiu demanant renda) només ho podem inferir per ensenyacions arcàdiques.

⁹⁰ Per *beneficiari* alodial hom pot entendre o bé els partícipes del Repartiment, magnats, beneficiaris o aloers (aquesta és la definició proposada a Soto, 1990), mentre que hi ha *beneficiaris* que, sense necessitat de tenir títol d'aloer adquireixen terres en domini útil i són, en definitiva, els que en tenen el control. Agrupats en nuclis familiars, el seu accés a la terra revesteix forma d'alou, emfiteusi o fins i tot sotsestabliment o arrendament (sense excloure l'arrendament de rendes), però es caracteritzen per la gran disponibilitat de terra i, en general, per un ràpid enriquiment (que no exclou la possibilitat d'una igualment ràpida ruïna per endeutament). D'aquests grups familiars, als quals P. Cateura (1979-80) va qualificar de *kulaks*, hom troba molts en el cas concret de l'antic dsitricte de Bunyola i Valldemossa (Soto, 1991). Una primera aproximació al grup familiar dintre de la colonització de la Mallorca post-conquesta va ser l'estudi sobre els Llull, Bennàsser, Espanyol o Picany (Soto, 1985-86).

⁹¹ Dintre del tipus d'explicacions més o menys acceptades per tothom hores d'ara, i que queda cristalitzada en la interpretació de Guy Bois (1976). Ara bé, caldria tenir en compte fins a quin punt aquesta «pressió» demogràfica no explica res, i és la pròpia iniciativa dels senyors la que comporta la fragmentació de les seves terres. Però aquesta vella polèmica poc o res aporta al que volem explicar aquí.

andalusí. Les Ordinacions de Jaume II el 1301 serien un reconeixement d'aquesta situació. Malgrat l'aparent «llibertat» pagesa, el nivell de subjecció jurídic i el procés d'endeutament permeten que en qualsevol moment que calgui es pugi produir una reacció senyorial, basant-se en la més estricta aplicació del sistema jurídic. Potser això es podrà entendre més bé a partir de l'exemple d'un grup «familiar» concret, com ara els nombrosos Ripoll de Bunyola, fermament assentats en aquell territori abans de 1250.

Beneficiaris i terratinents camperols: l'exemple de la família Ripoll de Bunyola

Els primers individus anomenats Ripoll que hom troba a la documentació mallorquina apareixen ja al Llibre del Repartiment: es tracta de Jouan de Ripoll (CC fol 2v), que rep un rahal de 3 jovades a Ciutat de Mallorca, de Berenguer (Bg.) Ripoll, que rep una alqueria de 3 jovades a Inca (CC fol 5v) i un rahal de 2 jovades a les Muntanyes (C.C. fol 24), i Guillem (G.) de Ripoll, que rep un rahal de 3 jovades a Montuiri (CC fol 21v). Si aquests Ripoll són emparentats amb els de Bunyola, podem veure'ls des del primer moment en la situació que hem qualificat de «beneficiaris», en rebre donacions alodials a la porció reial, alhora que a la porció d'en Nunó Sanç, on Ramon de Ripoll apareix al Capbreu d'aquest magnat (Aguiló, 1913, num. 313). Però malgrat que individus amb els noms de Joan i Berenguer de Ripoll tornaran aparèixer documentalment, no hi ha motius per a assimilar-los amb els esmentats, sobretot al cas de Berenguer.

En data molt primerenca, abans dels primers documents de l'ECR, es troben algunes referències d'individus d'aquest cognom recollides al FRB Al document n. 421 apareix Bernat (Bn.) de Ripoll, rebent 6 jovades de terra a l'alqueria Xilla (Inca), a la porció dels homes de Barcelona. Tal com està redactat el resúm, sembla compartir la donació amb Berenguer Joan:

«Arnaldus Adarronis, Durandus Coch, Petrus de Moranta et Guilelmus de Campo, procuradores de los hombres de Barcelona, dan a Berenguer Joan y Bernardo de Ripullo (Ripoll) seis yugadas de tierra en la alquería de Xilla del término de Inqua y unas casas en dicho lugar que confrontan con honores de Juan de Serra, de Guillermo de Campo».

La referència donada és DRM num. 20, p. 28, però allà es llegeix textualment

«concedimus et laudamus, per proprium alodiumliberum atque franchum vobis, Berengario de Ripullo, Johanni de Ripullo et Bernardo de Ripullo...»

Naturalment «Berenguer Joan» no existeix, i sí els tres Ripoll, Berenguer, Joan i Bernat, segurament emparentats entre sí. Al mateix any 1233 (FRB num. 469) apareix un Guillem de Ripoll sense aparent connexió amb aquests tres (segurament el citat abans a Montuïri), com a testimoni d'una venda de cases a Ciutat dins de la porció de Guillem de Montcada. Al 1234 B. de Ripullo (Bernat de Ripoll?) és testimoni al capbreu de Nunó Sanç (FRB num. 538).

Però la primera notícia realment important és la que ens posa en contacte amb Ramon Ripoll a Bunyola: el 14 de gener de 1234 rep de Pere d'Agén, lloctinent de Nunó Sanç 3 jovades de terra a la muntanya, vora la Bastida, al terme de Beniforani (FRB num. 487, D.R.M. num. 14). A partir d'aquí se'l troba freqüentment entre 1236 i 1250 a l'ECR, juntament amb altres Ripoll, com el seu fill Bernat.

De les activitats dels Ripoll abans de 1250 cal diferenciar varis individus; apart dels primerament esmentats Joan, Berenguer, Bernat i Guillem, amb propietats a Inca, Montuïri i Ciutat, la relació dels quals amb Ramon de Ripoll discutirem posteriorment, tenim a Ramon i el seu fill Bernat a Bunyola.

Des del 1236 apareixen fermament assentats al terme de Bunyola, quan Ramon Ripoll i sa muller Gueraua (Guirauda) compraren 1 jovada de terra a la vall de Bunyola, tinguda per Nunó Sanç, per 40 sol.mlg., salvades 5 quarteres de blat (3 d'ordi i 2 de forment), segurament el cens (ECR 341 f.91). La dita jovada, en tan poc temps, havia canviat de mans varies vegades: Ramon la comprà a un tal Berenguer Fabre (Berengarius Faber), el qual l'havia adquirit a Bernat de Canals. Naturalment, cap d'ells tornaria a aparèixer a la documentació posterior, el que fa suposar que havien «especulat» amb la terra rebuda al repartiment, i havien tornat al continent. Ramon Ripoll no, i ja des de bon començament s'el veu acaparant terra.

Immediatament (ECR 341 f. 91) es veu amb claredat que els Ripoll

tenien més terres a la vall de Bunyola, ja que tant Ramon com la seva dona com els seus fills Bernat i Ramon «absolven» a la seva filla i germana Berenguera de

«illis .ii. jugatis quas nobis debebatis in valle de Boinola, quarum unam mei vendidistis per .lx. solidos melgorensium».

Aquestes tres jovades (l'adquirida a a Berenguer Fabre i les dues següents) s'haurien d'afegir a un patrimoni familiar inicial no gens menyspreable, ja que s'hi ha d'incloure les 3 jovades rebudes a Beniforani abans esmentades, i que no van ser venudes fins el 1243 (ECR 342 f. 172v). Els fills de Ramon Ripoll tenien terres pròpies, com s'ha vist pel cas de Berenguera, o com queda palès al cas de Bernat en esmentar-se una «*tenedone tui Bernardi*» (ECR 341 f. 98v), també ael 1236. A aquest conjunt de terres s'hi hauria d'afegir les cases dels Ripoll citades com a límit de l'hort venut per Guillem Jaume a Guillem Eimeric, el 1236 (ECR 341 f. 90v).

L'activitat més primerenca dels Ripoll sembla relacionada amb l'especialitat de Bunyola, és a dir, la producció d'oli. Com ja s'ha dit a un altre lloc, a hores d'ara resulta impossible extrapolar la descripció d'al-Zuhrí al segle XIII, de forma que els catalans ja trobarien un sector oliverer concentrat, precisament, al sector de Bunyola. Però si bé és molt plausible que no foren els catalans els iniciadors d'aquesta producció, també és cert que des del primer moment s'hi afegiren amb entusiasme, per ser l'oli, juntament amb el vi, de fàcil i immediata monetització. En el cas concret dels Ripoll, això es veu amb claredat amb ECR 341 f. 98v, ja que Ramon i Bernat són establerts a un «*molendinum olivarum ... cum suo casali et pressora*» a la vall de Bunyola, a un elevat cens, 2 morabatins alfonsins (equivalents a 12 sol. re.val. o 16 sol. mlg.).

A l'any 1239, Ramon Ripoll és testimoni, juntament amb Jaume, capellà de Bunyola (ECR 341 f. 71) i marmessor testamentari (ECR 341 f. 75v).

Que la mobilitat dels primers repobladors de Mallorca era molt gran ho palesa l'establiment de l'alqueria Panczarach de Felanitx a famílies assentades a Bunyola, entre aquelles hi havia Ramon i Bernat de Ripoll, associats amb un altre grup familiar que els hi sera molt pròxim durant tot el període que estudiem, els Fontanals. Aquest establiment (ECR 342 f.63v)

va ser analitzat amb més detall a un altre treball (Soto, 1994a), però val a dir que el document tal vegada palesa una activitat dels Ripoll i dels grups de primers establerts a Mallorca (els «beneficiaris» de la conquesta, de fet) que la documentació encobreix, i que només pot ser deduïda relacionant diferents factors: em refereixo al que es pot qualificar de creació d'equips de treball, dirigits pels «beneficiaris», per tal de posar en explotació alqueries i rahals abandonats o semiabandonats, particularment per dirigir la sembra i la collita, amb una mà d'obra «invisible», documentalment almenys. Postular que aquests «beneficiaris» eren «capataços» o «gerents» d'equips d'esclaus practicant una agricultura quasi-itinerant a manca de repobladors efectius als anys 30 i 40 és possiblement massa aventurat. Però hi ha dos fets que resulten altament significatius: en primer lloc, els Ripoll tenen abundància de terra a Bunyola, i pel que sembla no l'abandonen; en segon lloc, els Ripoll, com els Bennàsser,⁹² participen al comerç d'esclaus com a compradors, i encara que aquesta activitat sembli mínima, possiblement no és sinó l'única recollida documentalment, una petita porció d'allò que no va ser enregistrat a l'ECR. Efectivament, a l'any 1259, Joan Ripoll, germà de Bernat i per tant presumiblement fill de Ramon, compra un esclau per 14 lliures re.val. (ECR 345 f. 47).

El 1243, Ramon ven el domini útil de les tres jovades que li havien estat establertes nou anys abans a Beniforani, per 20 sol. mlg. Les condicions de la venda són, segurament, les mateixes que descriu DRM num. 14, és a dir, a

«tascham bene et fideliter de omnibus bladis, vindemia, lino et canabo, et quintum de olivis et ultra quam detis de huius predictis decimam bene et fideliter. Vindenmiam vero portabitis tu et tui ad tinam Nunonis Sancii constitutam in dicto loco»,

endemés de l'escrivania pública i la fadiga dels deu dies i vigèsima de lluïsmes. La quantitat de 20 sol.mlg. resulta molt exigua, malgrat que l'establiment es trobès a una zona de muntanya gairebé inaccessible, com el Puig del Rei, de forma que cal pensar que l'explotació no deuria estar en ple rendiment, i el que resulta encara més difícil d'entendre és que els Ripoll es desfessin d'una terra a Bunyola justament a un any d'haver-se embarcat en el projecte de l'alqueria Panczarach. De tota manera, i com seguirem veient, els Ripoll

⁹² Vegi's R. SOTO (1985-86, p. 360).

semblen concentrar-se molt més a activitats a la part baixa de la vall, deixant de banda les alqueries d'alta muntanya, com ara Beniforani, o Alfàbia, en poder dels Bennàsser.

Al 1246 Bernat Ripoll havia comprat mig morabatí censal pel seu hort a la vila de Bunyola (ECR 343 f. 104). Pel que sembla, l'hort el tenia per Bernat de Trull o Destrull (un dels participants a l'aventura de l'alqueria Panczarach) a cens d'una quantitat total no especificada, mentre que Destrull tenia el dit hort i un altre més a cens de 2 quarteres de forment i 3 d'ordi. De fet, Bernat Ripoll rescata el seu cens, de forma que no deu pagar res a ningú:

«et intercessit inter nos et te in concertu venditionis hic in instrumento venditionis hoc pactum, quod nos «Bernat Destrull i sa muller» debemus solvere totum censum predictum ratione hoc quod nobis remanet, unde cum presente scripto...per nos et nostros promittimus tibi Bernardo de Riuopullo et tuis quod nos satisfacemus semper predicto censu domino Regi in totum».

Endemés, el lluïsmen haurà d'ésser pagat per Bernat Ripoll, ja que Bernat Destrull s'hi desentén:

«Ita tamen que si tu vendideris dictum ortum tenearis facere compositionem de laudimio et nos non teneamus».

Per no estendre'ns massa més, hom pot concloure palesant l'assentament, i àdhuc d'un cert «ascens» social, d'aquest grup familiar. Aquesta hipòtesi es reforça pel fet de que les seves activitats es vegin lligades gairebé sempre, a l'expansió: com són la compra de terres (domini útil, ja que rarament es tracta de compres alodials)⁹³ i a l'establiment de colons. Joan de Ripoll controlava els molins de Bunyola els anys 1281 i 1285 (ECR 350 f. 99 i 351 f. 99 i 351 f. 49),⁹⁴ que tenia pel rei a cens, i va ser compra-

⁹³ De les activitats de Joan de Ripoll entre 1270 i 1299 hi ha almeys 10 establiments (ECR 349 f. 40v, 47 i 189, 350 f. 76, 94 i 101v, 351 f. 49 i 302v, i 352 f. 71v i 75v/6) i no menys de 5 compres de censals, domini útil i fins i tot de collites (esplets anuals)/ECR (ECR 347 f. 158v, 349 f. 65 i 190, 350 f. 82v/83) i 352 f. 78), a part de les abundants compres de drets reials ja esmentades.. Al seu torn, ell és establert en 3 ocasions tan sols (ECR . 349 f. 115 i 217 i 350 f. 76v).

⁹⁴ Un Joan de Ripoll havia comprat un sarraf blanc per 14 lliures re. val al 1259 (345 f. 47), mentre que un altre Joan de Ripoll (segureament diferent de l'anterior) establí al 1285 al batiat Guillem al seu molí de Bunyola (351 f. 49). Segurament, per sota de la casualitat, hi ha una línia coincident no gens casual.

dor dels drets reials de Bunyola, Valldemossa i Beniatar en diferents ocasions a partir de 1275,⁹⁵ centrant-se en l'oli, el blat i el vi. El 1285 era batlle de Bunyola, i rebé el lluíisme de Bunyola «*ratione sue emptionis*», i de nou els anys 1286 i 1287 havia estat el comprador dels rèdits de Bunyola (351 f. 66v/67, 224v i 226v). El 1300, el seu fill Bernat de Ripoll era ciutadà de Mallorca (356 f.16/v).

Però fins i tot dintre del sí d'un grup familiar tan clarament ascendent també es poden trobar exemples de mala fortuna. És el que sembla passar amb un tal Guillem Ripoll (sense que hom pugui comprovar la seva pertinença a aquest grup familiar). Al 1258, la seva vídua Beatriu va haver de subhastar bens per tal de pagar deutes (ECR 343 f. 29-30). Entre aquests bens hi havia 2 jovades a Ciutat, dos obradors igualment a Ciutat, i una maçmudina censal a Sóller (a les porcions del comte d'Empúries i el bisbe de Girona), el que palesaria la ja esmentada tendència a la dispersió patrimonial d'aquests «beneficiaris». També ho era, malauradament, la tendència a arruïnar-se, particularment post mortem (a l'hora de fer efectiu el testament, dividint les terres entre els successors i afrontant els deutes), com palesen nombrosos exemples.⁹⁶ En aquests casos, l'adquisició de massa terra havia estat més negativa que positiva, ja que sembla aquesta la principal via d'endeutament.

⁹⁵ ECR 348 f. 197, 201, 204v, 206 i 207v.

⁹⁶ Per al districte de Bunyola, n'hem recullit (Soto 1991) els exemples de Pere Angeler (ECR 351 f. 230v/231), que va haver de subhastar per deutes 4 anys consecutius de collites. Bernat de Cigues (ECR 345 f. 212), els marmessors del qual van subhastar la seva alqueria per deutes al 1269. Berenguera de Coll, vídua de Francesc de Coll (346 f. 8v), qui el 1262 hagué de subhastar 3 casals de molí pels deutes del seu difunt marit. Bartoemu Crespi (341 f. 75), qui el 1239 vené 2 jovades de terra per cobrir deutes. Martí d'Exea va subhastar la seva alqueria de Comasema el 1264 (ECR 345 f. 223) també per deutes. Teresa de Riglos, filla de Ciprès de Riglos, va subhastar els seus bens a l'alqueria de Barcelona i el rahal Montuiri el 1273 (345 f. 146v/148) pels deutes del seu difunt pare. Pere de Rovira, el 1269 subhastà un honor a causa de deutes (347 f. 48). Martí de Sala vené un rahal a Llucalcari el 1296 (354 f. 26v/27), i Ramona, vídua de Pere Vidal, subhastà un oliverar ael 1286 (351 f. 65-66) pels mateixos motius. Convé remarcar que, en alguns casos, com ara el de Martí d'Exea i Ciprès de Riglos, ens trobem davant d'alguns dels més actius acaparadors de terres del districte, i que abans de la seva sobtada «fallida» semblaven en excel·lent posició econòmica.

Els terratinents emfiteutes de les viles

Algunes famílies d'emfiteutes terratinents de principis del segle XV tenien els seus orígens en importants cases de beneficiaris dels repartiments del segle XIII. Aquestes famílies de vilatans benestants tindrien una importància decisiva en les transformacions socials de la Mallorca del segle XV.⁹⁷ En el transcórrer de la crisi baixmedieval acumularen tinences, drets i rendes sobre els seus *iguals* fins a marcar les diferències suficients per saltar al món dels ciutadans i després de la noblesa. Aquesta via d'ascens social va ser ja destacada per J. M. Quadrado i recentment s'ha recuperat l'estudi d'aquestes cases, tot cercant els orígens de la noblesa moderna mallorquina (P. de Montaner, 1994). Un d'aquests exemples fou els del Catllar, posteriorment Abrí Descatllar, que figurava entre els beneficiaris dels dominis del Paborde de Tarragona al districte de Massanella, a la parròquia de Selva en el bellmig de la Serra de Tramuntana.⁹⁸

A principis del segle XIV hom pot distingir dues branques de la família: els Catllar dels Campassos i els de Son Catllar. La branca més important, i la que crea la casa Abrí Descatllar, era la de Son Catllar. Les primeres notícies sobre el procés d'acumulació patrimonial comencen abans de la Pesta Negra, el 1329 adquiriren un tros de terra i vinya a Guillem Bonafé.⁹⁹ Pocs anys després, el 1351, adquiriren un figueral, una vinya i cases, també a la contrada de Massanella on tenien la seva residència. Anys després. Ja el 1359, adquiriren els drets d'aprofitament—pasturatge, llenya, aglans— sobre una part dels comunals de Massanella. Des d'aleshores exerciren una intensa pressió per *privatitzar* els comunals de Massanella. Les pressions exercides sobre els vilatans i la creixent influència de la família Catllar en les institucions del reialme, culminaren el 1412 amb una sentència del governador de l'illa favorable a la privatització dels boscos i alzinars dels comunals de Massanella. En aquest ordre s'instava als senyors directes, el monarca i el Paborde de Tarragona, a què accedissin a les pretensions de Pere Descatllar. La resolució final es produí el 1428. Els alzinars i terres comuns foren distribuïts entre els veïns i de les dotze parts

⁹⁷ Vegi's G. Jover (1997:168-192)

⁹⁸ Vegeu l'esplèndida entrada de la GEM feta per Damià Ferrà Pons.

⁹⁹ Vegeu AAD, Pergamins, plec 1, número 86.

en que es dividiren 9,5 eren pels Descatllar. Després de diverses compres adquirien el 83% dels antics comunals de Massanella.¹⁰⁰

Durant aquest període, endemés compraren el 1382 la meitat de l'alou que teia Bernat Caimari sobre l'alqueria de Massanella, el 1389 adquiriren una peça de Terra també a Massanella, i el 1403 compraren els alous de Binimala i el 1410 Pere Catllar adquirí l'heretat de la branca menor dels Catllar dels Campassos.¹⁰¹ Endemés a principis del segle XV, la poderosa casa Catllar, va adquirir el Feu del Palmer (1408) i l'alqueria La Barrala (1414) a la parròquia de Campos, al sudest de l'illa. Aquestes terres estaven sota domini directe del rei.¹⁰²

La formació d'aquest gran patrimoni agrari —entorn de de 1.400 hectàrees en domini útil a Massanella i altres 1.700 a Campos de les quals entorn de 900 eren en domini ple— estava lligat al desenvolupament de la ramaderia ovina comercial, i es consolidà mercès al vertiginós ascens social de Pere Descatllar i Santacília (1389-1414?). Aquest destacat membre de la casa Catllar ascendí a l'estament de ciutadà, i el 1412 vinculà els seus territoris i rendes de Massanella i Campos.¹⁰³

L'ascens econòmic, social i polític s'incrementà amb el seu fill Pere Descatllar i Santa Coloma. Aquest fou un dels protagonistes de les lluites internobiliàries del segon terç del segle XV i un fidel servidor del monarca en els conflictes feudals.¹⁰⁴ Aquests serveis al monarca li reportaren importants rendes pecuniàries i l'ascens a l'estament militar. El 1429 aconseguiria temporalment incorporar els delmes reials de la parròquia de

¹⁰⁰Vegeu D. FERRÀ PONS (GEM, volum 9, pàgina 327). Vegeu l'adquisició de l'alzinar dels comuns a AAD, llibre 52, foli 55, i també AAD, pergamins, plec 1, número 44.

¹⁰¹Vegeu AAD, pergamins, plec 1, números 63 i 99; i D. FERRÀ PONS (GEM, volum 9, 326-327). Sobre els alous que havia adquirit a Massanella vegeu les capbrevacions ARM/ERC-1146, foli 49 i ERC-1149, folis 124v-126.

¹⁰²Vegeu les actes de compra a AAD, i la capbrevació dels dominis realitzada el 1516 a ARM, ERC-1146, foli 3, ECR-1148, folis 69v-74.

¹⁰³Vegeu AAD, llibre 51, foli 192.

¹⁰⁴ Sobre aquests personatges les notícies són molt abundants: d'un costat, com a dissenyador de la política que el monarca elaborava per l'illa des de Nàpols, en la qual ell sortia notablement afavorit. Vegeu J. VICH (1959: 389-416). D'altre per les lluites polítiques que va mantenir amb el clan dels Sant Joan. Vegeu J. M. BOVER (1850 [1983: 146]), J. M. RAMIS d'Ayreflor (1911: 166-167).

Selva al seu patrimoni,¹⁰⁵ la concessió de la ceca de l'illa (1439) i altres privilegis.¹⁰⁶

Aquest ascens econòmic i social de cases de l'antic grup de beneficiaris dels repartiments del segle XIII, fins a convertir-se en terratinents i posteriorment membres de la noblesa fou compartit per altres famílies benestants de les parròquies rurals de l'illa. Els Morey, Montaner, Ballester, Andreu i Truiols entre d'altres, eren famílies que tenien els seus orígens en el grup de terratinents vilatants que es va consolidar després de la Pesta Negra. La seva puixança socio-econòmica s'assentà d'una part en l'acumulació de riquesa i les activitats pecuàries, d'altra en l'esmerç censal, i finalment en una meticulosa i costosa estratègia matrimonial. Com han assenyalat diferents historiadors, molts de cognoms de la noblesa terratinent que eixiria després de l'esclafament de les rebel·lions pageses de 1454 i 1523 tenien unes fermes arrels pageses.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Vegi's J. Juan Vidal (1988: 161).

¹⁰⁶ A partir d'aquesta data era el senyor de la casa de la monedaria, per ço era conegut com a el «senyor de la bossa del or de la secha». Sobre l'ascens als estaments nobles i la concessió d'aquests privilegis d'aquesta casa, vegeu J. BOVER ([1850] 1983). La concessió de la ceca de Mallorca fou com a compensació per la forta resistència que els pagesos de Lluchmajor i les autoritats del reialme oposaren a la cessió del domini feudal sobre la parròquia de Lluchmajor (1434/36). Vegeu B. FONT OBRADOR (1974: 303-387) i J. VICH SALOM (1959: 396-405). El matrimoni de Pere Descatllar amb Inès Abrí, el 1445, no fou fruit d'un enllaç casual. Aquesta dona era l'hereva de l'alqueria Son Abrí, que confrontava per l'oest amb la de Son Catllar, i disposava de fèrtils sementers a la plana. Aquestes terres foren incorporades a l'heretat i formaren part del fideicomís Abrí Descatllar. A partir d'aquesta data els successors d'aquesta branca portaren anteposat al seu cognom el llinatge Abrí. Així es distingien de l'altre branca dels Descatllar que naixeria amb el germà de Pere, Guillem, que adquiriria les possessions de Sa Vall a Santanyí i Almalluix a la parròquia d'Escorca. A principis del segle XVII, aquesta línia secundària es quedà sense descendència i el patrimoni passà a la línia principal. Vegeu J. M. BOVER (1850 [1983: 19-20, 146-149]). El poder i el protagonisme polític dels Descatllar quedà ben palès en els conflictes internobiliaris. Cabdill del partit del Call, i aliat amb les famílies Puigdorfila i Albertí, derrotà al clan nobiliari de Pau Sureda (partit de l'Almudaina) i s'apoderà del govern de l'illa el 1444. Aquest govern dictatorial es mantingué fins a la pragmàtica reial del 1447, que imposava el règim de sac i sort. Vegeu P. PIFERRER i J. M. QUADRADO (1888 [1967: 121-123]).

¹⁰⁷ Sobre aquestes qüestions vegi's P. DE MONTANER (1994), P. DE MONTANER i A. MOREY (1989) i G. JOVER (1997).

4. Cloenda: Monarca, barons i petita noblesa al segle XIV.

En resum, el sistema de tinença de la terra, a Mallorca, va començar no abans del repartiment reial, el 1232, amb els acords previs entre rei i magnats mentre es preparava l'expedició. Després, entre 1230 i 1232 es van redactar un bon nombre de cessions de terra, i, finalment, es produí el repartiment definitiu entre el rei i els quatre grans magnats, que va quedar registrat a les diverses còpies del Llibre del repartiment. Paral·lelament, es van produir repartiments nobiliaris aliens al reial, com el del gran magnat Nunó Sanç, o sots-repartiments, de les porcions integrades dintre de la part reial o de les quatre porcions dels magnats. Aquestes porcions i sotsporcions foren, finalment, repartides entre els participants en la conquesta, individualment o col·lectivament (agrupats en colles o en funció de la seva procedència geogràfica, per exemple).

D'aquesta manera, a partir del 1232 quedà establerta una estructura que ens resulta força coneguda perquè està molt ben documentada, però que, de fet, no va ser la que va perdurar, ja que els «beneficiaris» que apareixen als diferents repartiments no perduraren. La majoria liquidà les seves possessions a Mallorca, i l'explotació efectiva de les terres apareix reflectida a la documentació posterior (bàsicament els pergamins de RP i A i l'ECR de l'ARM) i cal resseguir-la laboriosament per tal de reconstruir realment la xarxa de relacions jurídiques, socials i econòmiques entorn de la terra de Mallorca, en un procés que, a falta d'una millor qualificació, hom pot qualificar com de «repartiments».

La diferència bàsica entre el Repartiment reial i els dels magnats, per una banda (sensiblement idèntics) i els «repartiments» posteriors no seria tant pel fet que els primers foren massius i de cop i els segons fets a poc a poc, sinó pel que realment es transmetia i com es transmetia. El Repartiment reial i dels magnats fou un típic repartiment feudal, entre dos senyors feudals (senyor i vassall), de manera que es transmetia el domini eminent i el domini directe. Així, a una subjecció feudal corresponia una contraprestació igualment feudal. Les terres repartides es donaven o cedien en feu i en alou, i la contrapartida era la fidelitat i la contribució amb cavalls armats. Altrament dit, el que rebia la cessió de la terra no era el que la posaria en explotació, no era un pagès i, per tant, la seva relació amb el senyor no consistia en el pagament d'una renda feudal (cens, delme, tasca, lluïsmes...).

Els «repartiments» posteriors van servir per transmetre el domini útil de la terra, és a dir, perquè la terra passés dels «senyors» als «pagesos» que l'haurien de posar en explotació i haurien de generar la renda feudal que, de fet, era l'interès central dels senyors. Aquests repartiments es portaren a terme a través d'uns contractes entre els quals predominà ampliament l'establiment a cens, que al llarg del segle XIII s'anà convertint en emfiteusi.

Així doncs, no té sentit la discussió sobre el caràcter feudal o no feudal del repartiment. De fet, hom parla de dues coses diferents, ja que no és el mateix el repartiment entre senyors que el procés de transmissió del domini útil entre senyors i pagesos que tingué lloc a continuació. Naturalment, les relacions i obligacions entre els tipus de contracte a que donà lloc el primer i el segon eren tan diferents com la naturalesa social dels individus que es posaven en relació.

Ara bé, hi ha tres coses que convé remarcar molt, perquè sinó difícilment es pot entendre l'evolució posterior:

a) En primer lloc, el repartiment «feudal» (el reial i senyorial) deixà totes les terres de Mallorca sota domini eminent i directe de senyors feudals, fossin qui fossin. Repartiment que s'ha d'entendre aquí, doncs, com a botí, i efectivament, els participants a la conquesta el que cerquen és benefici immediat (no només els feudals, sinó també els peons). El botí, però, s'esgota ràpidament després del repartiment d'esclaus, tresors i bestiar, i llavors només queda la solució de posar les terres en explotació. Aquí va raure la gran disjuntiva per als senyors: per què no es va crear a Mallorca una estructura de propietat de la terra basada en grans porcions nobiliàries basades en el domini directe i útil de la terra, i treballades amb l'abundant mà d'obra esclava capturada? Era perfectament possible. Però no va ser així. La necessitat de compensar als participants en la conquesta a nivells inferiors (les milícies urbanes, els peons), la dificultat de coordinar el treball esclau en grans explotacions latifundistes, la «necessitat» de poblar una frontera recentment adquirida i altres consideracions feren que s'hi imposés un model de tinença de la terra basat en la fragmentació del domini útil, de manera que els «senyors» repartiren efectivament totes les seves terres entre els pobladors procedents del continent (majoritàriament catalans). Aquest tret és un dels elements peculiars del feudalisme illenc: el tipus de repartiment de terres i dominis realitzat pels magnats havia pràcticament esvaït la possibilitat de controlar-ne l'expansió agrària i l'augment del nombre de

famílies que hi havia als seus dominis. Els magnats feudals s'havien quedat des del segle XIV sense reserva de terres, que era tinguda pels grans emfiteutes i els petits senyors feudals que mantenien l'explotació directa sobre una part molt important de les seves terres. Ni el Bisbe de Girona, ni el Comte d'Empúries, o el Bisbe de Barcelona, per citar tan sols els més importants, havien mantingut terres en domini ple, i això els impediria dirigir el creixement agrari posterior.

b) L'establiment d'una «estructura feudal», que és el que realment implica el Repartiment, deixa, de tota manera, lliura la disponibilitat real de terres, el domini útil. Sobre aquesta disponibilitat efectiva, sobre l'ocupació real de les terres, es crearà en bona mesura el sistema de propietat posterior, que es basarà sobretot en l'establiment i el sotsestabliment. D'aquesta manera, els veritables «beneficiaris» de la colonització no seran tant els que van rebre el domini directe als repartiments reials o nobiliaris, com aquests individus (o millor, grups familiars) que poden acaparar terra en diferents conceptes (alou, en ocasions, però en altres com a emfiteutes de primer nivell, o inclús de nivells inferiors) i crear una capa de pagesos benestants o *kulaks*.

c) Aquests factors, que s'evidencien entre finals del segle XIII i la primera meitat del XIV, presten a Mallorca una fàcies que es caracteritza per la inexistència de gran reserva senyorial i, paral·lament (lògicament) l'existència d'una pagesia prou diferenciada socialment, en la qual les diferències entre els «beneficiaris» i els colons (els barranis, procedents del procés de colonització que no queda tancat al llarg de tot el període) són potser més grans que les que existeixen entre els «petits senyors feudals» i els «pagesos»

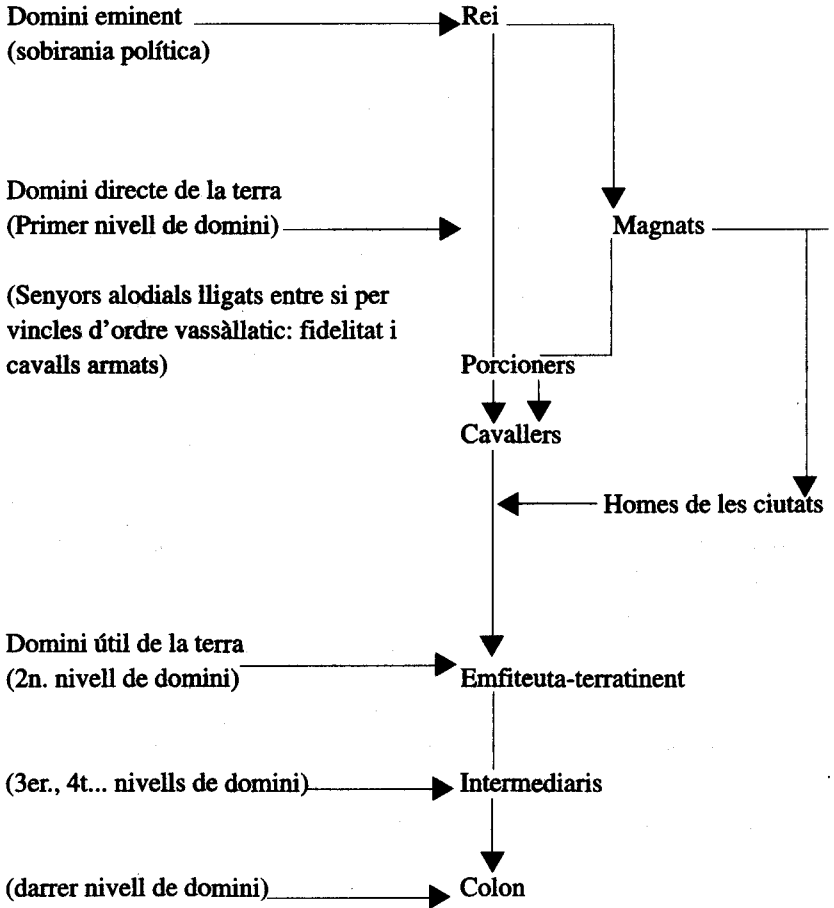
QUADRE I

Repartiment de Mallorca entre el rei i els magnats

MAGNAT	PORCIONERS	DISTRICTES (AIZA)
Rei	Guillem de Claramunt Ramon Alemany Orde del Temple Paborde de Tarragona Homes de Barcelona, Girona, Marsella, Tarragona, etc...	Al Jibâl 1/2 Albufera Yartân Inkân Jijnaw-Bitrah Bulânsa 1/2 Montuy 1/2 ahwâz al-Madîna
Nuno Sanç	Els seus barons (Guilabert de Cruïlles, monestir de la Real...)	Bunyûla i Mûsû Maraqûr
Bisbe de Barcelona (Berenguer de Palou)	Alguns porcioners	1/2 ahwâz al-Madîna
Compte d'Empúries (Hug IV)	Bisbe de Girona (G. de Cabanelles Abat de Sant Feliu)	Murûh 2/3 Shulyar 1/2 Albufera
Vescomte de Bearn (Gastó de Montcada)	Bernat de Santa Eugènia Sagristà de Barcelona	Qanarûsha 1/3 Shulyar

QUADRE II: NIVELLS DE DOMINI

QUADRE III
Ingressos del Reial patrimoni a les parròquies rurals.
Valors en lliures

	Delmes i	Censos	Lluïsmes	Cúries i	Rendes	Total
1324/36	12.431	2.505	2.805	3.969	2.066	23.775
1357/67	6.016	223	1.695	1.176	623	9.733
1386/96	5.493	222	817	1.144	654	8.331
	%	%	%	%	%	%
1324/36	52,3	10,5	11,8	16,7	8,7	100,0
1357/67	61,8	2,3	17,4	12,1	6,4	100,0
1386/96	65,9	2,7	9,8	13,7	7,9	100,0

Font: J. F. López Bonet (1989: 41-43, 48-49, 50-63 i 65-69)

QUADRE IV
Ingressos de la Baronia del Bisbe de Girona.
Valors en lliures mallorquines.
Els comptes corresponen als anys 1434 - 1439

Ingressos dels dominis	Lls.	%	
Delmes	153	46	
Censos i monopolis	128	38	
Lluïsmes	53	16	
Total	334	100	

Font: ADG, Vestuari, Rendes de Mallorca documents 236, 245, 249 i 266.

ACG, vestuari, rendes de Mallorca, cerpeta 16-e-2 i plec 16-d-2

QUADRE V

**Ingressos del feu de Lloseta i Aiamans de Guillem de Togores,
1388-1391**

<i>Rendes en metàl·lic del feu:</i>	<i>Lls.</i>	<i>%</i>
Delme de l'oli	91	55
Lluïsmes i fadigues	13	8
Censos i molins	31	19
Venda de llana	6	4
Venda el vi	15	9
Lloguers de cases	166	100

Ingressos totals

Producció a l'alqueria del senyor:

Valor monetari de la producció i delme dels cereals (*)	159
Valor de la producció de la vinya	?
Valor de la producció de l'olivar	?
Valor de la producció del bestiar	?

(*) Es comptabilitzen conjuntament el valor dels delmes dels grans i el producte de la collita a l'alqueria del senyor.

**Quadre V B - Entrades i consum de grans al feu de Lloseta i Aiamans,
1388-1391.**

	Entrades del delme i la collita de l'alqueria		Consum: aliments i llavors	
	Blat	Ordi	Blat	Ordi
1388/89				
1389/90	100	40	98	40
1390/91	138	114	136	118
1390/91	169	95	66	98

Quan es realitzà l'inventari restaven a la botiga 28 quarteres i se n'havien venudes 60 a diferents particulars..

Font: ACM, PN, Notari Salzet, llibre de protocols 1388-1395, sense foliar.

QUADRE VI
Ingressos dels dominis de Bellpuig a la parròquia d'Artà,
1444-145-, casa Dameto

<i>Rendes del feu:</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>
Censos i rendes	80	12
Lluïsmes, fàdigues	31	5
Delmes i tasques del vi	79	12
Delmes i tasques dels grans	307	47
Rendes dels molins	100	16
<i>Alqueria dels senyors:</i>		
Conreu dels cereals i vinya	(*)	
Venda de llana i bestiar	50	8
Venda altre bestiar	(**)	
<i>Total</i>	<i>647</i>	<i>100</i>

(*) Aquests anys es sembraven entorn de 26 hectàrees de blat i ordi. Aquesta xifra l'hem calculada a partir del nombre de jornals otals que figuren en els comptes de despeses per la segar d'aquells anys. A Mallorca amb la falç es necessitava entorn de 5 jornals per segar una hectàrea de cereals (E. Tello, 1979). A més es coranven una petita extensió de vinya i hort.

(**) Aquestes activitats estan anotades en el llibres de comptes d'aquells anys emperò no es pot calcular els guanys ni precisar quina era la porció que estava destonada a la comercialització o al consum de l'explotació.

La transcripció parcial d'aquesta comptabilitat fou realitzada per G. Gili (1983: 90-106).

QUADRE VII
ingresos del feu de Canet, 1467

<i>Rendes del feu:</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>
Delmes i tasques (*)	100	24
Censos	27	6
Molins	97	23
Lluïsmes i fadigues	?	
<i>Ingressos de l'alqueria:</i>		
Mitgeria de l'oli i grans (**)	173	41
Rendes hort i vinya	25	5
Rendes ovelles i pastures (***)		
<i>Total ingressos</i>	<i>422</i>	<i>100</i>

(*) La quantitat correspon al càlcul realitzats pels estimadors del patrimoni en els plets successoris que tingueren lloc a principis del segle XVI.

(**) Durant aquests anys els conreus de Canbet, foren cedits en mitjareia.

(***) Tenim constància de que s'arrendaven ovelles i pastures de Canet des de finals del segle XV, però no podem quantificar que representaven aquestes rendes.

Fonts: ARM, A, expedient VI-155, f. 15-21v i AGT, 6, 69, plec número 1.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES I ABREVIATURES

- AA**D= Arxiu Abri Descatllar
ADG= Arxiu Diocesà de Girona.
ANDERSON, P. (1982) *El Estado Absolutista*, Madrid.
ARDIT, M. (1993) *Els homes i les terres del País Valencià, segles XVI-XVIII*, Barcelona.
A.R.M. = Arxiu del Regne de Mallorca
BATET, C., i **Soto**, R. (1997) «Las donaciones a censo y los establecimientos como estrategia señorial (patrimonio Sentmenat, siglos X-XV), *Preactas del VIII Congreso de Historia Agraria*, pp. 227-243, Salamanca.
BISSON, Th. N. (1978) «The problem of feudal monarchy in Aragon, Catalonia and France», *Speculum*, LIII, nº 3, pp. 450-478.
BISSON, Th. N. (1984) *Fiscal accounts of Catalonia under the Early Count-Kings*, University of California Press, Berkeley.
BOIS, G. (1976), *Crise du féodalisme*, Paris.
BOIS, G. (1989) *La mutation de l'an mil. Lournand, village mâconnaise de l'Antiquité au Féodalisme*, Paris.
BONNASSIE, P. (1981): *Catalunya mil anys enrera*. Barcelona.
BOVER, J.M. (1850[1893]) *Nobiliario mallorquín dedicado a la reina nuestra señora*, Barcelona.
BRENNER, R. (1988): «Estructura de clases y desarrollo económico en la Europa preindustrial», dins *El debate Brenner*, Barcelona.
B.S.A.L.= *Butlletí de la Societat Arqueològica Luleana*.
BURNS, R.I. (1982) *El reino de Valencia en el siglo XIII*, València.
CAMPANER, A. (1984): *Cronicón Mayoricense*. Est. Tip. de Juan Colomar. Palma, 1881.
CAPÓ, J. (1985) *Història de Lloseta*, vol 1, Palma.
CAPÓ, J. (1986) *Història de Lloseta*, vol 2, Palma
CATEURA, P. (1979-80) «Aproximación a la dinámica de un grupo familiar foráneo de Mallorca en la Baja Edad Media (la diferenciación social y el proceso de formación de élites)», *Fontes Rerum Balearium* vol. III, pp. 359-372.
CATEURA, P. (1982): *Política y Finanzas del Reino de Mallorca bajo Pedro IV de Aragón*, Palma de Mallorca.
CATEURA, P. (1982b) «Mallorca y la política patrimonial de la monarquía

- (siglo XIII y primera mitad del XIV», *Estudis Baleàrics* n° 6, pp. 79-130.
- CATEURA, P. (1986) «Mallorca a la segona meitat del segle XIII (Aspectes polítics i financers fins a 1276)», a *Estudis Baleàrics* n. 17, pp. 57-86., Palma.
- CATEURA, P. (1992): «Fiscalidad real y municipal en la Mallorca del siglo XIV» *Anuario de Estudios Medievales*, número 22, pp. 443-462.
- CATEURA, P. (1997) «Las cuentas de la colonización feudal, 1231-1245)», *En la España medieval*, n° 20, pp. 57-141, Madrid.
- C.C.=*Còdex Català del Llibre del Repartiment de Mallorca*, veure R. Soto (1984).
- DE VRIES, J. (1982) *La economia de Europa en un període de Crisis. 1600-1750*. Madrid.
- DEYÀ, M. (1997) *La Manufactura de la lana en la Mallorca del Siglo XV*, Palma de Mallorca.
- DRM= *Documenta Regni Maioricarum*, vegeu Vich I Muntaner.
- DURAN, E. (1981)»La crisi rural mallorquina els segles XV i XVI», *Estudis d'Història Agrària*, número 3, pp: 53-77.
- DURAN, M. (1986) «Producció i renda agrària a la Catalunya del segle XVI», AA.VV. *Terra, treball i propietat*, pp. 186- 213, Barcelona.
- ECR= *Escrivania de Cartes Reials*.
- ENSENYAT, G. (1996) «Josep Maria Quadrado, medievalista, i la historiografia actual», AA.VV. *Josep Ma. Quadrado i el seu temps*, Palma.
- FELIU, G. (1990) *El funcionament del règim senyorial a l'Edat moderna. L'exemple dl Pla d'Urgell*, Lleida.
- FELIU, G. (1991) *Precios y salarios en la Cataluña moderna*, 2 vols., Madrid.
- FELIU, G. i RIERA, A. (1992) *Història de Barcelona* dirigida per J. Sobrequés, *La ciutat consolidada (segles XIV i XV)*, Barcelona.
- FERRER I MALLOL, M.T. (1970/71) «El patrimoni reial i la recuperació dels senyories jurisdiccionals en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV» *Anuario de Estudios Medievales*, número 7, pp. 351-491.
- FONT OBRADOR, B. (1974) *Historia de Lluchmajor*, vol. II, Palma.
- FRB= *Fontes Rerum Balearium*, Palma.
- GEM= *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, Palma de Mallorca.
- GUINOT, E. (1985-86) «Origen i evolució del feudalisme al Maestrat de

- Castelló», pp. 311-323. *La formació i expansió del feudalisme català, Estudi General*, 5-6, Girona.
- HILLGARTH, J.N. i ROSSELLÓ, R. (1989) *The Liber Communis Curiae of the Diocese of Majorca (1364-1374)*, Universitat de Montreal.
- JOVER, G.,(1992): «Una crisi de la renda feudal? Mallorca 1330-1500», *Estudis d'Història Econòmica*, 1992-1, pp:31-55.
- JOVER, G., (1993), *Crisi feudal i canvi econòmic a Mallorca, segles XIV a XVI*. Memòria de doctoral inèdita. Universitat de Barcelona.
- JOVER, G., (1994), «La crisi tardomedieval i el desenvolupament d'una ramaderia senyorial. Mallorca, segles XIV-XVI» *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, volum V, pp.81-100.
- JOVER, G., (1996): "Endeutament, desigualtat econòmica i desposseïó pagesa. El cas de la parròquia de Petra, 1443-1524 (Mallorca)", *Recerques*, número 33, pp. 9-32.
- JOVER, G. (1997) *Societat rural i desenvolupament econòmic a Mallorca. Feudalisme, latifundi i pagesia, 1500-1800*. Tesi doctoral. Microfitxes. Universitat de Barcelona.
- KIRCHNER, H. (1997) *La construcció de l'espai pagès a Mayúrqa: les valls de Bunyola, Orient, Coanegra i Alaró*, Palma.
- LÓPEZ BONET, J. F. (1986): *Comunidad y Corona: el precio de servir. (Las cargas sobre el consumo en el siglo XIV en Mallorca)*. Monogràfic de la revista *Estudis d'Història Econòmica*.
- LÓPEZ BONET, J. F. (1989): *La riquesa de Mallorca al s.XIV (Evolució i tendències econòmiques)*. Palma de Mallorca.
- LLOMPART, G., INYESTA, N.G: i OLIER, G. (1985): *De l'alqueria Angrad a la cavalleria d'en Nunis (o Torre dels Enagistes de Manacor)*, Manacor.
- MAS, A. (1995): «Règim feudal i pagesia a la Baronia del comte d'Empúries als segles XIII a XV». Treball inèdit. Universitat de les Illes Balears.
- MONTANER, P. de (1976) "Aspectos de la esclavitud en Mallorca durante la Edad Moderna" *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XXXVII, pp.289-328.
- MONTANER, P. de (1986) «Les cavalleries mallorquines, segles XIII-XVIII», a AA.VV. *Terra, treball i propietat*, pp. 42-106, Barcelona.
- MONTANER, P. de, (1989), «Las franquicias de una baronía mallorquina: Sant Martí d'Alanzell», *B.S.A.L.*, número 45, pp: 299-315.
- MONTANER, P. de (1990) *Una conspiración felipista: Mallorca, 1711*, Palma.

- MONTANER, P. de (1994) «Els orígens de l'aristocràcia vella mallorquina. Un estat de la qüestió», *Afers*, nº 18, pp. 405-425.
- MONTANER, P. de i MOREY, M.A. (1989) «Notas para el estudio de la mano mayor mallorquina durante los siglos XVI y XVII», *Estudis Baleàrics*, nº 34.
- MORA, P. i ANDRINAL, L. (1982) *Diplomatari del monestir de Santa Maria la Real de Mallorca*, I, 1232-1360, Palma.
- MORA, P. i ANDRINAL, L. (1993) *Diplomatari del monestir de Santa Maria la Real de Mallorca*, II, 1360-1386, Palma.
- PIFERRER, i QUADRADO (1888[1969] *Islas Baleares*, Palma.
- PONS GURI, J.M. (1985-86) «Entre l'emfiteusi i el feudalisme (els reculls de dret gironins)», a *La formació i expansió del feudalisme català, Estudi General*, 5-6, pp. 225-248.
- PORTELLA, J. (1982) «Notes de lectura sobre la qüestió del feudalisme a Mallorca», *Estudis de prehistòria, d'història de Mayúrqa i d'història de Mallorca*, pp. 225-237, Mallorca.
- PORTELLA, (1985-86) «La colonització feudal de Mallorca. els primers establiments de l'alqueria de Deià», a *La formació i expansió del feudalisme català, Estudi General*, 5-6, pp. 331-343, Girona.
- PORTELLA, J. (1993) *El negoci feudal de Mallorca, segles XIII-XV. Drets i rendes de les senyories líques i eclesiàstiques*, tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona.
- PORTELLA, J. (1994) «Baronies i cavalleries de Mallorca dels segles XIII i XIV. In feudum ad consuetudinem Barchinone», *Afers*, 18, pp.427-441, Valencia.
- PORTELLA, J. (en premsa) «Cómo se exporta el feudalismo: el caso de Mallorca»
- PUIGVERT, X. (1992) «La introducció del delme a la Marca Hispànica», *Acta Mediaevalia*, nº 13, pp. 117-125.
- PUJOL, M. (1976) *La esclavitud en el reino de Mallorca durante el gobierno de Martín I*, 1396-1410, memòria de llicenciatura inèdita. on?
- QUADRADO, J.M. (1850) *Historia de la conquista de Mallorca*, Palma.
- QUADRADO, J.M. (1894) *Forenses y ciudadanos*, segona edició, Palma
- Remembrança de Nunó Sanç** (1994), edició, transcripció i notes a càrrec de A. MUT i G. ROSSELLÓ, Palma.
- RODRÍGUEZ, A. (1985/86) «Conquesta i feudalització: el cas de Pollença,

- Mallorca (1298-1304)», pp. *La formació i expansió del feudalisme català, Estudi General*, 5-6, pp. 371-387, Girona.
- RODRÍGUEZ, A. (1994), «Dos moments en la colonització feudal del nor-est de Mallorca (1298/1304-1319/1325)», *Afers* n° 18, pp. 367-403.
- ROSSELLÓ, R. (1979): *Història de Manacor segle XIV*, Palma.
- ROSSELLÓ, G. i MUT, A. (1993) *La remembrança de Nunyo Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*, Palma.
- RP= Reial Patrimoni.
- SANTAMARÍA, A. (1970) «Alba del reino de Mallorca», a la *Historia de Mallorca* dirigida i coordinada per J. Mascaró Pasarius, t. III, pp. 1-134, Palma.
- SANTAMARÍA, A. (1981) «En torno a la evolución del modelo de sociedad en el reino de Mallorca (siglos XIII-XVIII)», *Estudis Baleàrics* n. 3, pp. 5-214., Palma.
- SASTRE, A. (1990): «La producción agraria de Inca, Valldemossa, Lluçmajor y Montuïri segun la declaración del diezmo de 1310», dins *XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Comunicacions (primera part)*. Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca.
- SASTRE, J. (1997), *La vida quotidiana a la Mallorca medieval*. Palma de Mallorca.
- SERRA, E. (1975) «Evolució d'un patrimoni nobiliari català durant els segles XVII i XVIII. El patrimoni nobiliari dels Sentmenat», *Recerques* n° 5, pp. 33-71.
- SERRA, E. (1988) *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat, 1590-1729*, Barcelona.
- SOTO, R. (1984) *Còdex Català del Llibre del Repartiment de Mallorca*, (introducció i notes) Palma.
- SOTO, R. (1990) «Repartiment i repartiments»: l'ordenació d'un espai de colonització feudal a la Mallorca del segle XIII», a *De al'Andalus a la sociedad feudal: los repartimientos bajomedievales*, Anuario de Estudios medievales n. 25, pp. 1-51.
- SOTO, R. (1991) *L'ordenació de l'espai i les relacions socials a Mallorca en el segle XIII (1229-1301)*, tesi de doctorat inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona.
- SOTO, R. (1992): «Ovelles, vaques, porcs i eclesiàstics. (Algunes consideracions sobre la ramaderia balear a l'Edat Mitjana, segles XI-

- XIV). *Estudis d'Història Econòmica*, 1992-1, pp.13-29
- Soto, R. (1994) «La porció de Nunó Sanç. Repartiment i repoblació de les terres del sud-est de Mallorca», *Afers*, n° 18, pp. 347-365.
- SOTO, R. (1995) «Patrimoni reial i transformacions agràries a Mallorca (segle XIII)», comunicació presentada al Col.loqui *Corona, municipis i fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*, pp. 555-573, LLeida, novembre de 1995.
- TELLO, E. (1983) «La producció cerealística a les petites explotacions pageses del Pla de Mallorca (1850-1851)», *Estudis d'Història Agrària* n° 4, pp.
- TELLO, E. (1995) *Cervera i la Segarra al segle XVIII*, LLeida.
- TERRASSA, G. (1754): *Origen Ethimologia y Progreso de Cabrear los bienes en Mallorca*, còpia manuscrita, ARM, Diversos, 28/2.
- URGELL, R. (1990): «Proceso entre Sancho de Mallorca y la Iglesia de Tarragona por derechos de jurisdicción en Ibiza y Formentera», *XIII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó*, Institut d'Estudis Baleàrics, pp. 15-32, Palma.
- VALLS, F. (1990/91) «Les relacions entorn la terra a la Catalunya del segle XVI», (treball inèdit).
- VAQUER, O. (1987) *Una sociedad del antiguo régimen: Felanitx y Mallorca en el siglo XVI*, Palma.
- VICH, J. (1959) «Alfonso V y el estamento noble en Mallorca», *IV Congreso de la corona de Aragón*, I, Palma.
- VICH, J. i MUNTANER, J. (1945) *Documenta Regni Mairoricarum*, Palma.
- WICKHAM, C. (1984) «The other transition: from the Ancient world to Feudalism», *Past and Present* n° 103, pp. 3-36.